

Berghof Foundation

Perspektive zajednice o prevenciji
nasilnog ekstremizma u Bosni i
Hercegovini

Sead Turčalo & Nejra Veljan

Studija Slučaja
broj 2

O izvještaju

Studija slučaja o Bosni i Hercegovini realizirana je zajedno sa tri izvještaja koja su obuhvaćala Albaniju, Kosovo i Makedoniju u okviru participativnog istraživačkog projekta »Mogućnosti sprečavanja nasilnog ekstremizma na zapadnom Balkanu«. Zajedno sa četiri istraživačka partnera istraživali smo zašto su neke zajednice pogođene pojedinim osobama koje su inspirisane da se pridruže Islamskoj državi ili sličnim nasilnim ekstremističkim skupinama, dok su ostale zajednice pokazale veću otpornost na isti fenomen. Na temelju rezultata istraživanja, projektni partneri će provoditi inicijativu lokalnog dijaloga i predložiti smjernice za razvijanje politika a sve u suradnji s lokalnim sluzbenicima i pogođenim zajednicama, kako bi istražili i razvili strategije za sprečavanje nasilne radikalizacije na zapadnom Balkanu.

O autorima

Sead Turčalo je viši saradnik u Atlantskoj inicijativi, ujedno je docent i prodekan za istraživanje na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, gdje je doktorirao na studijama sigurnosti. Predaje na predmetima veznim za geopolitiku, međunarodnu sigurnost i međunarodno upravljanje sukobima, a takođe istražuje pitanja izgradnje države i međunarodna sigurnosna pitanja.

Nejra Veljan je istraživačica i pravna analitičarka u Atlantskoj inicijativi. U fokusu njenih istraživanja su radikalizam, nasilni ekstremizam i rodno zasnovana krivična djela. Magistrirala je na Pravnom fakultetu (LL.M), Krivično-pravna katedra, i na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (MA sigurnosnih studija) Univerziteta u Sarajevu.

Zahvale

Projekt i projektni izvještaji su omogućeni finansijskom podrškom Ministarstva vanjskih poslova SR Njemačke.

Autori: Sead Turčalo i Nejra Veljan

Prevod: Adisa Okerić-Zaid

Lektura: Sandra Zlotrg

Štampa: CPU Printing Company d.o.o.

© 2018 Atlantska inicijativa / Berghof Foundation Operations GmbH. Sva prava pridržana.

Za citiranje: Sead Turčalo i Nejra Veljan 2018. Perspektive zajednice o prevenciji nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini. Studija Slučaja broj 2. Berlin/Sarajevo: Atlantska inicijativa i Berghof Fondacija.

<<http://image.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Papers/>. Datum prvom publiciranja : 27/09/2018

Odricanje

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji su stavovi autora i ne odražavaju nužno stajališta i mišljenja Berghof Fondacije ili njihovih partnera.

Berghof Foundation

Altensteinstraße 48a

14195 Berlin

Germany

www.berghof-foundation.org

info@berghof-foundation.org

Sadržaj

Spisak skraćenica

Izvršni sažetak	1
1 Uvod	1
2 Metodologija	3
3 Osnovne informacije o zemlji	6
4 Podaci i analiza	8
4.1 Faktori ranjivosti i otpornosti zajednice	8
4.1.1 Ideološki faktori oblikovani stranim uticajem	9
4.1.2 Društveno-politički faktori	12
4.1.3 Paradžemati i izolirane selefijske zajednice	18
4.2 Programiranje u svrhu prevencije i borbe protiv nasilnog ekstremizma (P/CVE)	19
4.3 PVE i izgradnja mira	20
5 Finalna diskusija i preporuke	22
Preporuke	23
6 Reference	24
7 Glosar	26

Spisak skraćenica

AIO	Aktivna Islmaska Omladina
BPC	Bosansko-podrinjski kanton
BiH	Bosna i Hercegovina
CVE	Borba protiv nasilnog ekstremizma
EU	Evropska unija
FTF	Strani teroristički borac
FB	Facebook
IZBiH	Islamska zajednica Bosne i Hercegovine
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
ILO	Međunarodna organizacija rada
INTERPOL	Međunarodna kriminalističko-policijska organizacija
ISIS	Islamska država Iraka i al-Shama
ISIL	Islamska država Iraka i Levanta
IS	Islamska država (<i>napomena: ISIS, ISIL i IS su jedna te ista organizacija</i>)
KS	Kanton Sarajevo
NVO	Nevladina organizacija
NATO	Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora
OCD	Organizacija civilnog društva
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
PVE	Prevenција nasilnog ekstremizma
RS	Republika Srpska (jedan od dva entiteta u BiH)
SAD	Sjedinjene Američke Države
UN	Ujedinjene nacije
VE	Nasilni ekstremizam
ZDK	Zeničko-dobojski kanton

Izvršni sažetak

Svrha ovog istraživanja je bila da se utvrde zajednički i različiti faktori ranjivosti ili otpornosti na nasilni ekstremizam u bh. zajednicama, kao i uticaj ključnih aktera na te faktore. Kantoni koji su odabrani za studije slučaja imali su najveći broj *paradžemata* i odlazaka boraca na strana ratišta, kao što su Kanton Sarajevo (KS) i Zeničko-dobojski kanton (ZDK), ili uopće nisu imali *paradžemate*, niti je bilo odlazaka, kao što je Bosansko-podrinjski kanton (BPK). Kroz istraživanje se nastojalo odgovoriti na tri glavna pitanja:

- 1) Koji su *ključni faktori otpornosti ili ranjivosti zajednice*, te koji su faktori povezani s razvojem nasilnih ekstremističkih uvjerenja kod pojedinaca i grupa i njihovom odlukom da se pridruže stranim nasilnim ekstremističkim grupama?
- 2) Koji *ključni akteri utiču na ranjivost ili otpornost zajednice na nasilni ekstremizam* i kako oni oblikuju takvu dinamiku?
- 3) Kakav je *učinak postojećih programa i inicijativa za prevenciju nasilnog ekstremizma (PVE)* u BiH na faktore ranjivosti ili otpornosti zajednice na nasilni ekstremizam?

Istraživači su također htjeli utvrditi: Koje su primarne ulazne tačke za programiranje PVE i odgovor u BiH? Na koji način se ukrštaju aktivnosti prevencije nasilnog ekstremizma i rad na izgradnji mira i pomirenju u BiH?

U ovom istraživanju je utvrđeno nekoliko faktora i aktera koji doprinose stepenu u kojem su određene zajednice u BiH pogođene radikalizacijom. Naročito je ratna historija od 1992. do 1995. godine odigrala odlučujuću ulogu u oblikovanju postkonfliktnih procesa radikalizacije. To se ogleda i u načinu na koji su ratni akteri i aktivnosti posijale sjeme selefijskog pokreta u BiH, kao i načinu na koji su ratne mreže u određenim zajednicama povećale vjerovatnoću za ulaganja određenih stranih aktera u poslijeratnom periodu. Iako su istraživači utvrdili da sve ove zajednice imaju neke zajedničke karakteristike, uključujući nedostatak povjerenja u institucije i osjećaj nesigurnosti kada se radi o budućnosti, glavne razlike između pogođenih i nepogođenih zajednica vezuju se za rat.

1 Uvod

Raspad Jugoslavije je doveo do nekoliko krvavih ratova na Zapadnom Balkanu tokom devedesetih godina prošlog stoljeća. Najbrutalniji se desio u Bosni i Hercegovini (BiH), gdje su počinjena užasna masovna zvjerstva, uključujući genocid (Glenny, 1996; Bećirević, 2016). Iako je rat u BiH završen u novembru 1995. godine, njegovo naslijeđe podjele i dalje utiče na građane BiH, a bh. društvo je učinilo naročito podložnim etnonacionalizmu, političkom radikalizmu i ideološkom ekstremizmu.

Političke elite promoviraju polarizirajuće etnonacionalističke narative koji nastavljaju opterećivati poslijeratno društvo u BiH, a u periodu neposredno poslije rata država se fokusirala na ovu političku radikalizaciju i ekstremizam od vrha prema dolje. Ipak, pojava novog oblika nasilnog ekstremizma – koji su ispoljavale grupe poput tzv. Islamske države (u daljem tekstu: ISIL) – preusmjerila je pažnju na selefijske mreže za regrutovanje i fenomen stranih terorističkih boraca (STB). ISIL i al-Nusra Front¹ su

¹ Od svog formiranja, al-Nusra Front je nekoliko puta mijenjao naziv; ova grupa se 2017. godine spojila sa nekoliko drugih grupa da bi osnovali *Hayat Tahrir al-Sham*.

zaista privukli značajan broj regruta iz svih dijelova Evrope, uključujući BiH. Koristeći pametno uokvirene poruke i najsavremenije *online* medije, ove terorističke organizacije su oblikovale sliku Islamske države i društva koje ispunjava želje džihadista koji žele postići vjerske ciljeve ili iskupljenje.

Prvi odlasci stranih terorističkih boraca iz BiH u Siriju i Irak zabilježeni su 2013. godine. Od tada je provedeno nekoliko studija koje su analizirale fenomen stranih boraca u zemlji (Azinović i Jusić, 2015; Azinović i Jusić, 2016; Azinović, 2017). Međutim, usprkos činjenici da su svi STB koji su otišli iz BiH u Siriju i Irak pripadali bosanskoj selefijskoj zajednici – koja postoji tek od rata 1992–1995 – samo se mali broj studija bavio selefijskim pokretom u BiH (vidi Bećirević, 2016).

Bosanci su prije rata koristili pojam “selefizam” tek kao vjerski deskriptor kojim se identificiraju prakse prve tri generacije muslimana. Selefijsko tumačenje islama, koje karakteriziraju rigidnost i redukcionizam, bilo je skoro potpuno nepoznato bosanskim muslimanima koji su dugo prakticirali inkluzivan, lokalizirani oblik islama. Ipak, kako su strani mudžahedini počeli stizati u središnju BiH u avgustu 1992. godine da bi se borili u ratu, sa sobom su donijeli ovo konzervativnije tumačenje. Iskorištavajući osiromašeno i ratom rastrzano društvo koje su zatekli, ti mudžahedini su širili svoju vjersku doktrinu, pritom dovodeći u pitanje i podrivajući višestoljetnu tradiciju tolerancije kojom se odlikovao bosanski islam. Do završetka rata u BiH, selefizam se ukorijenio u središnjoj BiH i postupno se počeo širiti na druga naseljenija područja u zemlji.

Klima koja je obilježila poslijeratni period u BiH – koju karakterizira raširena društveno-ekonomska oskudica, manipuliranje elita kolektivnim nedaćama radi promoviranja “drugosti”, krhko stanje u kandžama korumpiranih političara i defetizam među građanstvom izazvan osjećajem vječite društvene nepravde – kombinirana s aktivnostima različitih selefijskih humanitarnih organizacija, otvorila je vrata selefizmu, naročito u određenim dijelovima bh. društva. Iskorištivši strukturne i finansijske slabosti zvanične Islamske zajednice (IZ) BiH, zahvaljujući podršci pojedinaca i organizacija iz dijaspore i zemalja Zaljeva, selefije u BiH su počele formirati paralelne kongregacije, ili tzv. *paradžemate*, kao alternativu postojećim džamijama Islamske zajednice. Selefijske daije tvrde da istinski vjernici ne smiju pratiti vjerske vođe koje prakticiraju *bid'ah* (uvodeći novotarije u islam) – za što su optužili imame Islamske zajednice. Ipak, neke zajednice su naročito pogođene naglim porastom broja *paradžemata* i fenomenom stranih terorističkih boraca, dok druge ostaju izvan tog uticaja čak i kada postoje pokretači radikalizacije, poznati pod nazivom potisni i privlačni faktori. U našem istraživanju smo nastojali analizirati uzajamno djelovanje faktora i aktera koji utiču na to da li će određene zajednice biti pogođene nasilnim ekstremizmom.

Glavni dio ovog izvještaja, ne uključujući uvod i metodologiju, čine tri osnovna odjeljka. U prvom su izložene osnovne informacije o ključnim historijskim događajima koji su oblikovali nasilne ekstremističke pokrete u BiH. Ključni odjeljak izvještaja bavi se analizom faktora vezanih za podložnost zajednica selefizmu i uspostavlja veze između programiranja u cilju prevencije ili borbe protiv nasilnog ekstremizma (P/CVE) i aktivnosti na izgradnji mira. U posljednjem odjeljku se raspravlja o nalazima i nude se preporuke vezane za politike o tome kako na najbolji način uvesti novo P/CVE programiranje u BiH.

2 Metodologija

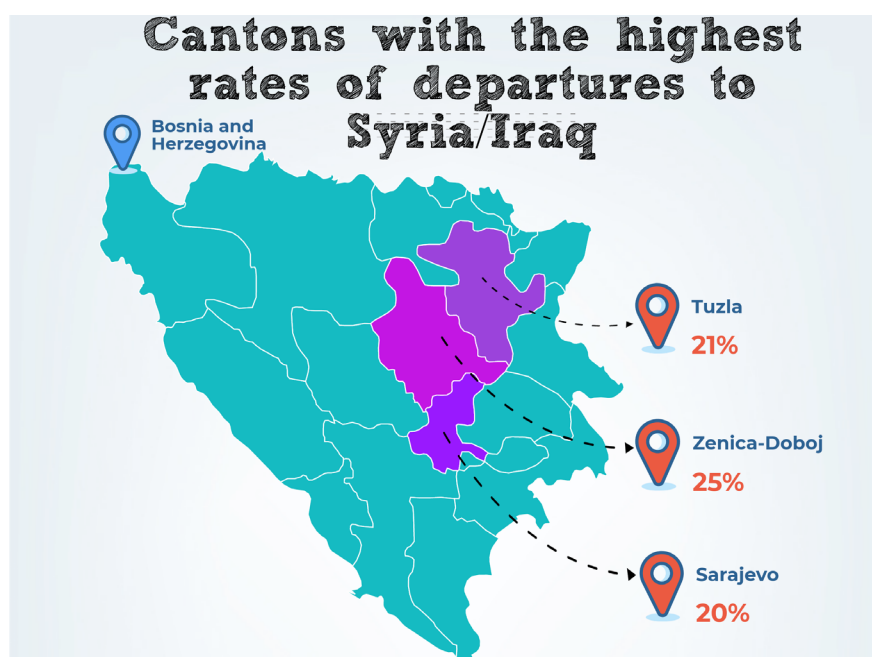
Svrha ovog istraživanja je bila da se utvrde zajednički i različiti faktori ranjivosti ili otpornosti na nasilni ekstremizam u bh. zajednicama, kao i uticaj ključnih aktera na ove faktore. U tom smislu, istraživači su analizirali ne samo podatke prikupljene u fokus-grupama, individualnim intervjuima i bilješkama o zapažanjima, nego i nalaze drugih novijih istraživanja o radikalizaciji u BiH. To im je omogućilo da djelimično mapiraju obrasce pojedinaca i zajednica povezane s radikalizacijom i da istaknu specifične karakteristike zajednica koje su ostale izvan uticaja nasilnog ekstremizma. Do sada se istraživačke aktivnosti nisu fokusirale isključivo na analiziranje i poređenje određenih bh. zajednica na ovaj način. Da bi odredili šta čini pogođenu ili nepogođenu zajednicu, istraživači su primjenjivali dva kriterija:

1. broj individualnih odlazaka u Siriju i Irak iz određene zajednice; te
2. broj *paradžemata* koji egzistiraju u zajednici (tj. selefijskih kongregacija koje funkcioniraju izvan djelokruga zvanične IZBiH).

Na osnovu ovih kombiniranih kriterija, za studije slučaja su odabrana tri kantona: Kanton Sarajevo (KS), Zeničko-dobojski kanton (ZDK) i Bosansko-podrinjski kanton (BPK, u kojem se nalazi grad Goražde). Treba napomenuti da ove studije slučaja uključuju čitave kantone, iz tri razloga. Prvo, ne postoje općine, izuzev izoliranih mjesta kao što su Gornja Maoča u Tuzlanskom kantonu ili Ošve u ZDK, koje bi se mogle izdvojiti na osnovu kriterija koji su korišteni za definiranje pogođenih zajednica. Drugo, selefije, naročito oni koji su otišli za Siriju i Irak, izuzetno su mobilni i često posjećuju *paradžemate* u različitim kantonima. Treće, mnoge selefije ne poštuju Zakon o prebivalištu, što znači da su prijavljeni u jednoj općini, ali žive u drugoj (vidi Azinović i Jusić, 2016:36).

Što se tiče broja STB koji su otišli iz BiH, ne postoje tačne službene statistike, a neke računice uključuju i djecu. U početku su istraživači koristili podatak koji pokazuje da je najveći broj odlazaka zabilježen u Tuzlanskom kantonu; ali kasnije su odlučili da iz tog broja isključe djecu. Primjenom ovog pristupa, utvrđeno je da je u ZDK zabilježen najveći broj individualnih odlazaka (odraslih osoba) (vidi Sliku 1).

Slika 1. Kantoni sa najvećim brojem odlazaka u Siriju i Irak

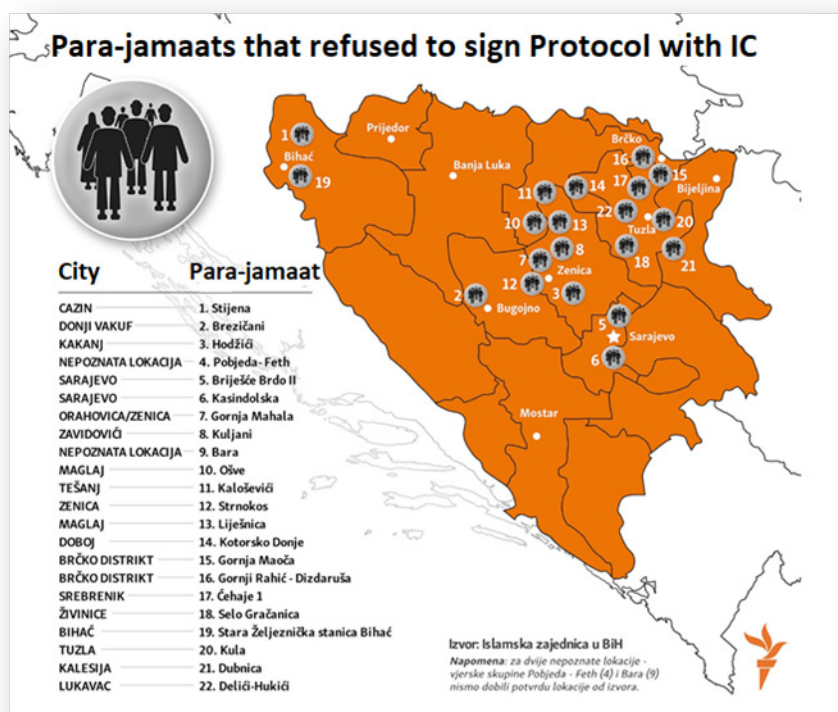
Izvor: Atlantska inicijativa, 2018.

Razlog zbog kojeg se prisustvo *paradžemata* koristilo kao drugi kriterij za definiranje pogođene zajednice leži u činjenici da su STB koji su otišli za Siriju i Irak u namjeri da se pridruže ISIL-u ili al-Nusra Frontu morali imati tzv. *teskiju* (preporuku) regrutera Nusreta Imamovića, odnosno Bilala Bosnića. I Imamović i Bosnić su vodili *paradžemate* u svojim zajednicama i putem drugih *paradžemata* su bili povezani sa širim ekstremističkim selefijskim pokretom u BiH. Iako nisu svi *paradžemati* povezani sa nasilnim ekstremizmom, svi bosanski STB su pripadali *paradžematima*. Među kantonima sa najvećim brojem selefijskih *paradžemata* na početku istraživanja prednjačili su Zeničko-dobojski (13) i Kanton Sarajevo (12), te su stoga poslužili kao studije slučaja o *pogođenim* zajednicama.

S druge strane, u Goraždu (u kojem živi većina stanovništva u BPK) nisu zabilježeni odlasci u Siriju i Irak, niti tamo postoje *paradžemati*, te je stoga ovaj kanton odabran kao studija slučaja o *nepogođenoj* zajednici. Imajući u vidu socio-demografske podatke u ovom kantonu (stopa nezaposlenosti, nivoi obrazovanja itd.) i nasilje koje je tamo počinjeno tokom rata 1992–1995, ova pretežno bošnjačka zajednica je mogla biti savršena meta za selefijske regrutere, ali se pokazala otpornom i na nenasilnu i na nasilnu radikalizaciju.

Čak i nakon procesa uključivanja koji je neke *paradžemate* doveo pod okrilje zvanične IZBiH, nekoliko kongregacija u obje pogođene zajednice obuhvaćene studijom ostale su “odmetničke” i odbile su da im se priključe. U KS, tri *paradžemata* su odbila uključjenje; ali se većina onih koji su odbili uključjenje nalazi u ZDK, gdje još uvijek funkcioniše osam “odmetničkih” *paradžemata* (vidi Sliku 2).²

Slika 2. Geografska rasprostranjenost *paradžemata* koji su odbacili Protokol IZBiH

Izvor: Radio Slobodna Evropa/Radio Liberty

Ovim istraživanjem se nastojalo odgovoriti na tri glavna pitanja:

- 1) Koji su *ključni faktori otpornosti ili ranjivosti zajednice*, i koji su faktori povezani s razvojem nasilnih ekstremističkih uvjerenja kod pojedinaca i grupa i njihovom odlukom da se pridruže stranim nasilnim ekstremističkim grupama?

2 Prema inicijalnom izvještaju IZBiH, u zemlji su postojala 64 *paradžemata*, ali je taj broj kasnije smanjen na 38. Nakon procesa uključivanja, 14 od tih 38 kongregacija potpisalo je Protokol o pridruživanju IZ.

2. Koji ključni akteri utiču na ranjivost ili otpornost zajednice na nasilni ekstremizam i kako oni oblikuju takvu dinamiku?
3. Kakav je učinak postojećih programa i inicijativa za prevenciju nasilnog ekstremizma (PVE) u BiH na faktore ranjivosti ili otpornosti zajednice na nasilni ekstremizam?

Istraživači su dalje nastojali odgovoriti na sljedeća pitanja:

4. Koje su primarne ulazne tačke za programiranje PVE i odgovor u BiH?
5. Na koji način se ukrštaju aktivnosti prevencije nasilnog ekstremizma i rad na izgradnji mira i pomirenju u BiH?

Za potrebe prikupljanja podataka, napravljena su tri upitnika i primijenjen je protokol otvorenog intervjua; međutim, u većini intervjua je bilo potrebno postavljati popratna pitanja kako bi se dobile dodatne informacije i/ili bolje razumjele perspektive intervjuiranih osoba. Prvi upitnik, koji se sastojao od sedam grupa pitanja, bio je namijenjen radikaliziranim osobama i selefijskim daijama. Prvu grupu su činila pitanja o identitetu i stavovima intervjuiranih osoba prema društvu; druga grupa pitanja se odnosila na selefizam i lične transformacije intervjuiranih osoba u tom smislu; treća grupa se fokusirala na mišljenja intervjuiranih osoba o Islamskoj zajednici; četvrta i peta grupa su se odnosile na njihove stavove o lokalnim vlastima u Bosni i Hercegovini; šestu grupu su činila pitanja o njihovim geopolitičkim stavovima i mišljenjima o položaju muslimana u svijetu; a posljednja grupa se odnosila na stavove intervjuiranih osoba o ISIL-u i povratnicima sa stranih ratišta i njihovim porodicama. Drugi upitnik je osmišljen za fokus-grupe. Treći upitnik koji je korišten u intervjuiima sa ostalim akterima³ uključivao je prvu grupu pitanja o njihovom razumijevanju radikalizacije, nasilnog ekstremizma i vezane terminologije; drugu grupu pitanja o obimu i uzrocima radikalizacije; treću grupu koja analizira kako pristupiti uzrocima radikalizacije; i četvrtu grupu pitanja o njihovim iskustvima sa radikaliziranim osobama i P/CVE projektima i aktivnostima.

Istraživači su proveli 11 fokus-grupa i 44 intervjua, a konsultirali su se sa 68 osoba. Za svaku podgrupu učesnika istraživanja uloženi su napor da se uključe osobe različitih spolova, starosnih grupa i nivoa obrazovanja (tj. pripadnici selefijske zajednice, eksperti itd.). Međutim, kada se radi o socijalnim radnicima, psiholozima i nastavnom osoblju, glavni kriterij je bio da svako od njih mora dobro poznavati svoju zajednicu (KS, ZDK i BPK).

Da bi se pristupilo učesnicima ovog istraživanja, primijenjeno je svrsishodno uzorkovanje, kao i uzorkovanje tehnikom "snježne grude" (*snowball*). U većini slučajeva je dostignuta zasićenost podataka nakon samo četiri intervjua u određenoj zajednici, pa tako preostali intervjui nisu ponudili nikakve nove perspektive. Da bi se pristupilo pojedincima iz selefijske zajednice primjenom uzorkovanja tehnikom "snježne grude", koja je otkrila aspekte društvene kohezije ove zajednice, istraživači su se oslanjali na neformalne mreže ili na to da će ih intervjuirane osobe uputiti na nove učesnike.

Kombiniranje metoda je pomoglo istraživačima da prikupe različite stavove. Vođenje iscrpnog intervjua je istraživačima omogućilo da zabilježe mišljenja o osjetljivim temama i da razumiju zajednicu iz perspektive pojedinaca (Byrne, 2004). Fokus-grupe kojima se učesnici osnažuju kroz grupnu dinamiku bile su korisne jer su olakšale nekim ispitanicima, koji bi inače ostali suzdržani, da iznesu svoje stavove. Konsultacije s pojedincima su potom pomogle istraživačima da razumiju naizgled nejasne podatke ili uloge različitih učesnika istraživanja. Sve fokus-grupe i 16 intervjua su zvučno snimani, dok su se tokom preostalih intervjua pažljivo vodile bilješke u okviru istraživanja.

Istraživači su obavljali višestruke uloge; nesamo vođenje intervjua – koje se pokazalo najučinkovitijom metodom prikupljanja relevantnih podataka – nego i učešće i neučesničko posmatranje, kako bi popunili praznine. To je uključivalo prisustvo na osam javnih predavanja selefijskih daija (muškaraca) i nekoliko predavanja koja su održale žene. Također, jedan istraživač je tri mjeseca redovno posjećivao privatna predavanja istog selefijskog daije iz jednog *paradžemata*, kako bi pratio grupnu dinamiku i procijenio interes članova za vjerska pitanja, njihove stavove prema svojim vođama i ponašanje prema osobama

³ Ovi intervjui su obuhvatali lokalne imame i muftije; lidere među mladima; predstavnike OCD-a; lokalne eksperte za CVE, međunarodne eksperte za CVE koji trenutno rade u BiH, predstavnike organa za izvršenje zakona, predstavnike lokalnih vlasti itd.

koje ne pripadaju njihovoj grupi. Taj istraživač je učestvovao u okupljanjima nakon predavanja, kako bi sa nekim članovima grupe razgovarao o aktuelnim dešavanjima i vjerskim pitanjima.

Istraživači su također analizirali sadržaj 22 sudska predmeta koji uključuju strane terorističke borbe, uključujući postupak protiv jednog od glavnih regrutera ISIL-a u BiH. Analizirane su i četiri (4) internet stranice i deset (10) Facebook stranica koje promoviraju selefijsko tumačenje islama. Analiziranje njihovih komentara na videosnimke i objave pomoglo je istraživačima da razumiju ponašanje selefija na internetu. To je otkrilo i narative koji ponekad nisu objelodanjeni tokom intervjua i na fokus-grupama, te je razotkrilo ili potvrdilo postojanje mreža radikalnih aktera i povezanosti između njih.

Svjesni svojih potencijalnih predrasuda i ličnih perspektiva u odnosu na radikalizaciju i nasilni ekstremizam, kao i zajednice i grupe obuhvaćene istraživanjem, istraživači su nastojali zadržati visok stepen integriteta tokom čitavog istraživačkog procesa, ostati što objektivniji i izbjegavati svako pogrešno prikazivanje podataka ili pristrano utvrđivanje obrazaca. Da bi se to postiglo i da bi se osigurala vjerodostojnost kvalitativnog istraživanja, korištena je triangulacija obje metode uzorkovanja i metoda prikupljanja podataka, te su provedene popratne konsultacije da bi se nalazi potvrdili. Ovakve strategije triangulacije često se koriste u kvalitativnim istraživanjima kako bi se prevazišla pristranost i povećala reprezentativnost istraživanja.

Tokom rada na terenu, istraživači su se suočavali s određenim ograničenjima i izazovima. Prvo, bilo je teško doći do sagovornika za intervjue iz selefijske zajednice. Pripadnici ove zajednice su općenito pokazivali sve veći nivo nepovjerenja prema istraživačima.⁴ Senzacionalističko izvještavanje različitih domaćih i stranih medija dodatno je umanjilo spremnost selefija na učešće; ali je nametnulo još jedan izazov, nagnavši neke imame iz Islamske zajednice da također odbiju učešće. Svi ovi sagovornici su bili izuzetno suzdržani u razgovorima o pitanjima koja su istraživači pokrenuli kada su intervjui bili snimani. Treće ograničenje se odnosilo na nepostojanje polaznih podataka na nivou zajednice, koji bi istraživačima omogućili da izvedu zaključke npr. o nivou povjerenja u javne institucije i političare. Istraživači su se umjesto toga morali oslanjati na istraživanja koja su obuhvatala cijelu zemlju.

3 Osnovne informacije o zemlji

Svako razmatranje radikalizacije i nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini koje se ne bavi ratom 1992–1995. i ratnom historijom zemlje bilo bi nepotpuno i moglo bi dovesti do zabluda oko izvora ovih pojava. Dakle, da bismo pojasnili kako su događaji iz tog perioda doprinijeli pojavi selefizma u BiH, nastanak ovog radikalnog tumačenja islama moramo staviti u širi kontekst rata, koji je doveo do etničkog čišćenja i genocida nad Bošnjacima (bosanskim muslimanima). Kada su se slike zvjerstava počinjenih nad Bošnjacima pojavile u međunarodnim vijestima, izazvale su različite reakcije u različitim dijelovima Zemljine kugle. U tzv. islamskom svijetu, niz fetvi koje su izdale islamske vlasti u Saudijskoj Arabiji i Egiptu pokrenuo je reakciju različitih pojedinaca i islamskih humanitarnih organizacija.

Prema izjavama bivšeg bosanskog vojnog zvaničnika, oko 700 osoba iz Saudijske Arabije, Alžira, Egipta, Sirije i drugih država Srednjeg istoka i Azije stiglo je u BiH kako bi se borili tokom rata (intervju, 20. septembar 2017.). Međutim, mnoge od tih mudžahedina je više zanimalo preobraćanje bosanskih

⁴ Jedna intervjuirana osoba je pristup istraživača i novinara prema selefijskoj zajednici nazvala „predatorskim“ (intervju, 1. februar 2018.).

muslimana na selefizam, nego borba (vidi Karčić, 2010:526). Naravno, postojali su izuzeci, a kasnije je postalo jasno da je nekoliko mudžahedina radilo za strane obavještajne službe; neki su se samo pretvarali da su muslimani (intervju, 24. januar 2018.), a neki su bili “članovi terorističkih ili kriminalnih grupa”.⁵ Ipak, većina tih stranih boraca se pridružila istoj jedinici poznatoj pod nazivom El-Mudžahid, a mnogi su bili uporni i uspješni u ubjeđivanju bosanskih muslimana koji su se priključili toj jedinici da napuste svoje tradicionalno tumačenje islama. Važno je napomenuti da je tradicionalno tumačenje islama u Bosni i Hercegovini povezano sa hanefijskim mezhebobom. Kako navodi Bećirević (2016:10), bosanski muslimani su poznati po toleranciji i prihvaćanju vjerskih različitosti. Njihovo prakticiranje islama moglo bi se posmatrati kao model islamske tradicije koji se dobro isprepliće sa sekularnim konceptom razdvajanja religije i države.

Ovi borci su mnoge prakse bosanskog islama smatrali “novotarijama” u islamu i poticali su bosanske muslimane da se vrate “neiskvarenim izvorima” vjere. Nakon rata se određeni broj stranih pripadnika jedinice El-Mudžahid kojima je dozvoljeno da ostanu u BiH zaposlio u humanitarnim organizacijama sa sjedištem ili izvorima finansiranja u zemljama Zaljeva. Te organizacije su koristile svoj finansijski uticaj da nastave ono što su mudžahedini započeli, trošeći izdašne sume na promicanje svoje verzije islama (vidi Antunez Moreno, 2010:24).

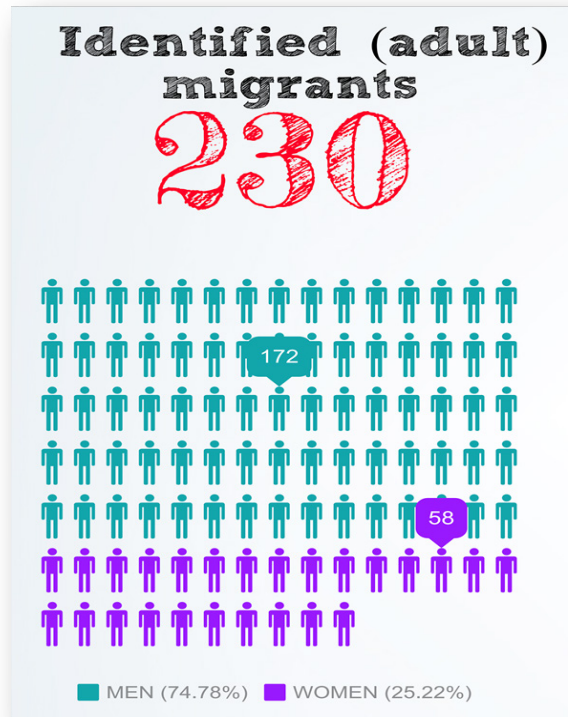
U BiH se u poslijeratnom periodu pojavilo nekoliko novih selefijjskih vođa. Sigurnosni zvaničnici su kazali istraživačima da su u to vrijeme sve njihove aktivnosti usmjeravane iz Gornje Maoče, selefijjskog uporišta koje je formirano 2000. godine i povezano sa selefijama iz dijaspore, uglavnom u Austriji, ali i u drugim evropskim državama i SAD-u. Jedan ispitanik je objasnio kako se “novac iz [Gornje] Maoče dijelio drugim lokalnim selefijjskim zajednicama, pa su tako vođe iz Maoče imale centralnu ulogu u selefijjskom pokretu u Bosni” (intervju, 7. decembar 2017.). Gornja Maoča je mnogo puta bila u žiži javnosti zbog povezanosti sa ekstremističkim djelovanjem. Mevlid Jašarević, koji je napao Američku ambasadu u Sarajevu,⁶ tamo je proveo neko vrijeme, a sigurnosni zvaničnici su kazali istraživačima da je većina stranih terorističkih boraca iz BiH bila direktno povezana sa tom zajednicom, čak i ako nisu tamo imali prijavljeno prebivalište (intervju, 8. decembar 2017). Poznato je da su samo iz Gornje Maoče 52 osobe (38 muškaraca i 14 žena) otišle za Siriju.

Bosanski kontingent stranih boraca u Siriji i Iraku temeljito su analizirali istraživači Atlantske inicijative Vlado Azinović i Muhamed Jusić, koji su objavili dvije studije na ovu temu u kojima su istraživali ključne trendove i obrasce, analizirajući otvorene izvore, kao i policijske i obavještajne izvore. Zaključili su kako se vjeruje da je maksimalno 950 osoba sa Zapadnog Balkana otputovalo u Siriju i Irak od kraja 2012. pa do kraja 2016. godine, uključujući 230 muškaraca i žena porijeklom iz BiH (vidi Sliku 3). U ovoj studiji će se koristiti pojam “migranti” umjesto “stranih terorističkih boraca” kada se općenito govori o odraslim osobama koje su otputovale u Siriju i Irak, jer se ne može dokazati da su se sve te odrasle osobe (naročito žene) priključile bitkama kao borci (2017:10).

⁵ Holandska obavještajna služba (Binnenlandse Veiligheidsdienst, BVD) je u izvještaju tvrdila da pripadnici jedinice El-Mudžahid nisu bili pod „potpunom političkom i vojnom kontrolom bosanskih vlasti, nego su njihove akcije usmjeravale vlade njihovih zemalja i neke terorističke i kriminalne grupe“ (vidi Azinović, 2007:52).

⁶ Jašarević, pripadnik selefijjske zajednice u srbijanskom gradu Novom Pazaru, napao je Američku ambasadu u Sarajevu 28. novembra 2011. godine. Bio je ranije osuđivan na tri godine zatvora u Austriji zbog krađe 100.000 eura. Prije napada, Jašarević je neko vrijeme proveo u Gornjoj Maoči. Sud BiH ga je osudio za terorizam 2012. godine i izrekao mu zatvorsku kaznu od 18 godina, koja je 2013. godine smanjena na 15 godina.

Grafikon 3. Broj odraslih migranata iz Bosne i Hercegovine u Siriji i Iraku

Izvor: Atlantska inicijativa, 2018.

Azinović i Jusić su naišli na mnoge teškoće u tačnom određivanju broja stranih terorističkih boraca, a da ne spominjemo broj članova porodice koji su sa njima otišli u Siriju i Irak. Prvo, ne postoji konsolidirana baza podataka o stranim terorističkim borbicima, a mnogi koji su otišli i vratili se nisu registrirani, nego se samo pretpostavlja da su boravili na teritoriji ISIL-a. Drugo, mnogi strani teroristički borci imaju dvojno državljanstvo ili posjeduju boravišne ili radne dozvole drugih država (2015:31; 2016:22). Azinović i Jusić tvrde da je ove strane terorističke borce zbog njihove mobilnosti “teže pratiti i registrirati, a može se zaključiti da oni nisu slučajno regrutirani” (2015:31).

4 Podaci i analiza

4.1 Faktori ranjivosti i otpornosti zajednice

U nastojanju da utvrde koji su faktori uticali na odluku muškaraca i žena da otputuju u Siriju i Irak iz BiH, većina istraživača prvo ukazuje na krhku bosanskohercegovačku državu i dominantnu institucionalnu anomiju koja dodatno jača već postojeći osjećaj viktimizacije od strane nepravednog sistema. Azinović i Jusić su istaknuli ovu dimenziju, navodeći da “poslijeratno društvo BiH, koje postupno gubi sposobnost da upravlja samim sobom, predstavlja još jedan faktor koji doprinosi trendu odlaska građana BiH na strana ratišta” (2015:42). Međutim, i društvene i ekonomske okolnosti su također pokretački faktori. Većina osoba koje su otputovale bile su nezaposlene ili su radile povremene poslove, a većina potječe iz istih ideoloških krugova (selefija).

Iako se ovo istraživanje fokusiralo na faktore na nivou zajednice, važno je napomenuti da individualni potisni i privlačni faktori često umanjuju važnost grupne dinamike i mogu značajno uticati na načine ispoljavanja nezadovoljstva. Jedinstveno uzajamno djelovanje faktora kod bilo koje osobe može onemogućiti izradu pouzdanog profila pojedinca koji je najpodložniji radikalizaciji, kao i profila zajednice koja je najviše ranjiva ili najviše otporna na radikalizaciju i nasilni ekstremizam.

4.1.1 Ideološki faktori oblikovani stranim uticajem

Ideologija igra ključnu ulogu u uspješnom privlačenju i motiviranju novih sljedbenika bilo kog pokreta. U kontekstu BiH, potreban je neki historijski okvir da bi se razmatralo kako su se u *pogođenim* zajednicama razvijale najradikalnije struje selefizma koje promiču ideologiju tekfira (ekskomuniciranje muslimana optužbom za otpadništvo). Tokom rata 1992–1995, čitav Zeničko-dobojski kanton, koji karakterizira naročito brdovit teren i izolirana sela, čak i za prilike u BiH, postao je uporište mudžahedina. Jedinica El-Mudžahid je koristila grad Zenicu kao svoju bazu, ne samo za vojne akcije nego i za preobraćanje, a vođe jedinice su te dvije obaveze smatrale ravnopravnim (vidi Hećimović, 2009:57). Da bi se bosanski dobrovoljci priključili jedinici, morali su pohađati 40-dnevnu islamsku školu koju su organizirali strani mudžahedini, a predvodio uglavnom Imad al Misri, egipatski vjerski službenik koji je deportovan u domovinu 2001. godine, gdje je osuđen za terorizam i gdje je odslužio osmogodišnju (8) zatvorsku kaznu.

U Biltenu koji je jedinica objavila 1992. godine, objašnjeno je sljedeće:

*Pored odbrane muslimanske časti u Bosni i oslobađanja okupirane teritorije, **Odred je preuzeo na sebe da ljude vrati vjeri**, da ih uputi i vrati izvornom islamu. Stoga je od svog osnivanja Odred otvorio šerijatsku školu, gdje dobrovoljac može učiti o pravoj vjeri, fikhu, biografiji poslanika i zakonima džihada. Pored toga, tu je i lekcija koja traje oko dva mjeseca o načinu učenja Kur'ana, kao i opća predavanja o duhovnosti i islamskom moralu. Također, tokom ovog perioda, dobrovoljac dobija obrazovanje kroz povezivanje sa vjernom arapskom ili bosanskom braćom – koji su se ranije priključili – u atmosferi bratstva i odanosti. Obrazuje se u skladu s islamskim kodeksom ponašanja, i u duhu vjerskog morala. Po završetku ovog kursa, većina dobrovoljaca će biti duboko transformirana.* (Bilten jedinice El Mudžahid, 5. maj 1992., s. 4)

Misionarski rad kojim su se bavili strani mudžahedini tokom rata u BiH velikim je dijelom usmjeravan pamfletom pod nazivom “Shvatanja koja trebamo ispraviti”, koji je napisao al Misri. Objavljen 1993. godine uz finansijsku pomoć jedne kuvajtske organizacije, ovaj pamflet je služio kao osnovno, uvodno štivo za preobratiteljski rad pripadnika jedinice El-Mudžahid. Kako tvrdi al Misri, bosanske muslimane se moralo preobratiti (ili “vratiti vjeri”, kako on kaže) u “pravi” islam. Usprkos deportaciji i služenju zatvorske kazne u Egiptu, al Misri je i dalje uticajna ličnost u selefijskom pokretu u BiH. Tokom proteklih godina, nekoliko selefijskih web-portala je objavilo opsežan intervju sa njim; bio je gost Udruženja bošnjačkih studenata u Medini (Saudijska Arabija), a njegov pamflet iz 1993. godine je 2013. godine ponovo objavila Švedska dawetska organizacija – blisko povezana sa selefijskim zajednicama širom Zapadnog Balkana. Misiju selefija u BiH i dalje podupire ideja da se bosanski muslimani moraju “spasiti” od svojih pogrešnih vjerskih praksi, kako je objasnio aktuelni vodeći selefijski daija Safet Kuduzović, usporedivši bosansko društvo sa pacijentom kojem očajnički treba liječenje (Kuduzović, 2016).⁷

Rani preobratiteljski rad mudžahedina učinkovito je podupirala činjenica da su bosanski muslimani smatrali kako ih je Zapad napustio tokom rata, prepustio na klanje srpskim agresorima. Do završetka rata, selefizam se ukorijenio među malim brojem ljudi u Zenici, ali i u nekoliko drugih dijelova zemlje. U

⁷ Safet Kuduzović, “Zlatan Savjet od Sejh Albanija,” 22. oktobar 2016., https://www.youtube.com/watch?v=DFIH_jVzdYY (posjećeno 12. februara 2018.).

poslijeratnom periodu, loše ekonomske prilike su otvorile vrata humanitarnim organizacijama iz zemalja Zaljeva koje su nastavile promovirati selefizam/vehabizam. Intervjuirane osobe su navele da su mnogi građani Zenice u to vrijeme živjeli ispod granice siromaštva, a za zaposlenje su uglavnom zavisili od teške industrije, kao što je proizvodnja čelika i vađenje uglja. To područje je stoga bilo naročito pogođeno sporim oporavkom ovog industrijskog sektora. Povrh toga, zatvaranje tvornice čelika koja je zapošljavala oko 25.000 ljudi iz svih dijelova ZDK, nakon čega je uslijedio dugotrajan proces privatizacije, dodatno je doprinijelo strašnim ekonomskim prilikama sa kojima su se mnogi suočili; što znači da su radikali sa novcem koji su imali na raspolaganju pronašli put da privuku ljude novom tumačenju islama i potpuno novom pogledu na svijet.

Grupa bivših pripadnika jedinice El-Mudžahid bosanskog porijekla potom je formirala organizaciju koja će služiti kao centralna tačka za selefijski prosvjetiteljski rad i “nastaviti sa oživljavanjem islama (Sahwa) u Bosni i Hercegovini”. Aktivna islamska omladina (AIO) se u početku finansirala sredstvima koja su preostala nakon rasformiranja jedinice El-Mudžahid, a kasnije uz pomoć donacija selefijskih humanitarnih organizacija, uz izdašne novčane donacije individualnih dobrotvora iz zemalja Zaljeva (intervju sa bivšim selefijom, 20. decembar 2017.; intervju sa sigurnosnim zvaničnikom, 24. januar 2018.; intervju sa službenikom IZ, 11. decembar 2017.). AIO je osnovala podružnice u svakom kantonu u Federaciji BiH (većinski bošnjački i hrvatski entitet). Podružnica u Sarajevu je bila naročito uticajna i postala je centar djelovanja selefijskog pokreta; ne samo zato što su sjedišta humanitarnih organizacija iz zemalja Zaljeva bila smještena u tom gradu, nego i zato što je on nudio veliki broj potencijalnih sljedbenika.

Selefijske daije u BiH znale su da moraju privući značajan broj sljedbenika kako bi ostvarile svoj dugoročni cilj da promijene matricu tradicionalnog bosanskog islama. Ključni element ovog procesa je dekulturnizacija. Kako ističe Olivier Roy (2017:101), *dekulturnizacija* religije može dovesti do njenog rekonstruiranja u fundamentalistički oblik; a to je obrazac koji je bio prisutan u BiH. Selefijske vođe promoviraju ponovno izmišljanje islama za koji tvrde da je “čist” i oblikuju vjersko tumačenje među sljedbenicima kojim se brišu sve lokalizirane društvene ili kulturne tradicije bosanskih muslimana. To je otvorilo put selefijama da steknu novi nadnacionalni identitet kao dio globalnog ummeta, koji zamjenjuje njihov nacionalni identitet.

Učesnici fokus-grupe iz selefijske zajednice su u stvari svi naglasili da njihov vjerski identitet dolazi prije njihovog etničkog ili nacionalnog identiteta. Raspravljajući o nedavnom popisu stanovništva, jedan ispitanik je prokomentirao: “Braća su me pitala kako da se izjasne. Objasnio sam im da je važnije da se izjasne kao muslimani, nego kao Bošnjaci. Jer neće pred Bogom odgovarati ako se ne izjasne kao Bošnjaci” (1. decembar 2017.).

Ovo promoviranje vjerskog identiteta kao nadmoćnog kombinirano je s antidemokratskim diskursom koji dovodi u pitanje različite norme ljudskih prava, naročito u odnosu na ženska prava i rodnu ravnopravnost. U predgovoru knjige, *Plan rušenja islama i uništenja muslimana u najnovije doba* (El-Muhajjis, n.d.) – koja se besplatno dijelila u poslijeratnom periodu i još uvijek se može pronaći na internetu – Imad al Misri je napisao kratki vodič za selefijski preobratiteljski rad u kojem govori o pozivanju u vjeru kao o izričitoj obavezi selefizma i objavljuje da selefije moraju “zaboraviti nacionalizam, patriotizam, socijalizam, demokratiju, kojima nista drugo nije cilj, do udaljavanje muslimana od njihove vjere” (ibid:8). Aktivnosti na poslijeratnom oporavku i demokratizaciji opisao je kao “zavjeru protiv muslimana” i pozvao muslimane da budu oprezni prema “ovom novom miru i onome što nastoje ostvariti zapad i Amerika” (ibid). Al Misrijevi antidemokratski diskurs je bio dio šireg cilja preobratitelja da razdvoje identitet bosanskih muslimana od njihove kulture i povežu ga sa zamišljenom zajednicom onih koji vide “Istinu”.

Selefijski pokret u Sarajevu ohrabren je izgradnjom džamije i kulturnog centra „Kralj Fahd“ 2000. godine, koji je dio saudijske diplomatske misije u BiH te stoga uživa ekstrateritorijalni suverenitet. Iako je službeno integrirana u IZ, ova džamija je ipak centar za regrutiranje novih selefijskih sljedbenika i nudi besplatne kurseve iz različitih predmeta, gdje se često dešava da drugi učesnici kursa pristupe kolegama iz grupe i nastoje ih upoznati sa novim tumačenjem islama. Tokom 2016. godine, preko 18.000 ljudi je pohađalo ove kurseve (vidi Bećirević, 2016:67). Također, vodeće selefijske daije redovno drže predavanja u ovoj džamiji.

Nekoliko istraživača je potvrdilo da je finansijska podrška selefijskom preobratiteljskom radu u BiH kanalisana kroz kulturni centar „Kralj Fahd“. Studija Edine Bećirević je pokazala npr. da je centar “pokušao stvoriti nekakvu administrativnu strukturu za daije [selefijske misionare] u Bosni, isplaćujući novac za njihove plaće” (Bećirević, 2016:45). Međutim, selefijski pokret u BiH imao je i podršku bogatih pojedinaca i organizacija iz zemalja Zaljeva.

Ti strani uticaji, kao i ratni kontakt sa mudžahedinima, neki su od glavnih faktora prema kojima se razlikuju pogođene i nepogođene zajednice u ovoj studiji. BPK se razlikuje od drugih pogođenih zajednica zbog ograničenog uticaja koji su tamo izvršile humanitarne organizacije iz zemalja Zaljeva. Na primjer, arapske organizacije koje su nudile stipendije djeci palih boraca u BPK nisu tamo ostvarile uticaj kao u *pogođenim* zajednicama. Aktivist iz jedne OCD rekao je istraživačima da su, kao i u drugim kantonima, te stipendije nuđene uz određene uslove, uključujući prihvatanje literature koja promovira selefizam, “ali iz nekog razloga, ovdje nisu bili tako agresivni u svojoj kampanji kao u nekim drugim mjestima” (intervju, 22. februar 2018.). Štoviše, samo jednu džamiju u kantonu, u predgrađu Goražda, finansirao je privatni donator iz zaljevske regije, u ovom slučaju iz Kuvajta. Prema izjavi Antuneza Morena, širom BiH, “finansiranje obnove džamija od strane NVO koje su finansirane iz zemalja Zaljeva bilo je dio strategije za preuzimanje duhovnog vodstva u zajednici. Rezultat ovog procesa je zamjena hanefijskog mezheba, umjerene tradicionalne lokalne verzije islama, radikalnom i netolerantnom verzijom i prelazak na radikalnije djelovanje” (2010:24).

Jedinstven ratni položaj Bosansko-podrinjskog kantona možda je jedan od razloga zašto on nije pogođen nasilnim ekstremizmom stranih boraca i nenasilnom radikalizacijom koju promoviraju “umjerene” selefijske daije. Tokom rata, BPK je bio odsječen od ostatka teritorije pod kontrolom legalnih vlasti BiH, i bio je dostupan jedino opasnim putevima koje su kontrolirale srpske snage. Kako su navele neke od intervjuiranih osoba, “sjeme selefizma nije posijano tokom ili neposredno nakon rata” u BPK-u, objašnjavajući da kanton sam po sebi nije nužno i inherentno otporniji od ostalih, ali je njegova izoliranost tokom rata spriječila izlaganje zajednice selefizmu, što se sada vidi po vrlo malom broju selefija, nepostojanju *paradžemata* i izostanku odlazaka u Siriju i Irak (intervju, 10. novembar 2017.; intervju 1. decembar 2017.).

Važno je napomenuti da su Bošnjaci u BPK pretrpjeli masovna zvjerstva tokom rata; prema svim mjerilima, tamošnje iskustvo mnogih stanovnika moglo ih je učiniti izuzetno podložnim narativima koji su omogućili njihovu viktimizaciju. Ali, pošto nikada nisu susreli glasnika, stanovnici BPK su u velikoj mjeri izbjegli poruku selefizma. Nekoliko učesnika fokus-grupa u ovom kantonu je ovo komentiralo, primjećujući da je ratna izolacija ove zajednice od stranih mudžahedina značila da, “iako je Podrinje doživjelo etničko čišćenje”, pošteđeno je selefijskog prosvjetiteljskog rada i propagande, dok su “u Zenici i drugim područjima mogli širiti vehabizam” (20. februar 2018.). Čak ni podružnica AIO koja je otvorena u BPK nakon rata nikad nije ostvarila potpune rezultate.⁸

Strani mudžahedini su očigledno omogućili širenje selefizma u BiH, a to je dovelo do širenja naročito radikalnih normi (vidi Austin et al., 2018:74). Stoga ne iznenađuje što su upravo mjesta u BiH u kojima su se naselili strani pripadnici jedinice El-Mudžahid postala zloglasna po *paradžematima*. U nekim od ovih mjesta, nove pripadnike, naročito mlade sljedbenike, u početku je u *paradžemate* privukao novac koji im se isplaćivao jer su petkom išli na džumu (intervju, 16. januar 2018.). Selefijske humanitarne organizacije su ugošćavale “mini medrese”, koje su privukle mnogo djece osnovnoškolske dobi. Te organizacije su davale stipendije, ponekad se usmjeravajući na ranjive osobe (npr. samohrane majke, djecu s invaliditetom itd.), i nudile osjećaj zajedništva i pripadnosti. Također su osiguravale spavaonice za studente po veoma niskoj cijeni, šireći tako krug potencijalnih sljedbenika. Ova sposobnost selefijskih organizacija da djelimično izmjestite zvaničnu IZBiH pružajući alternativne vjerske usluge u poslijeratnom periodu ojačala je i oslanjala se na preobratiteljski rad al Misrija i mudžahedina tokom rata.

⁸ Treba napomenuti da podružnica AIO u BPK nije formirana do 2000. godine. U drugim kantonima su otvorili svoje urede već 1995. godine. Dok je AIO do tada bio glavni nosilac misionarskih aktivnosti u poslijeratnom periodu, ubrzo nakon 2001. godine bio je izložen strogoj kontroli različitih domaćih i međunarodnih sigurnosnih agencija i izgubio je neke ključne struje finansiranja.

Ali u BPK nije došlo do tog izmještanja, a mnoge intervjuirane osobe su to pripisale čvrstom stavu lokalnih predstavnika Islamske zajednice.⁹ Jedan lokalni političar je napomenuo da, “ako nema prešutnog odobrenja lokalne IZ, selefije će se teško proširiti, a u Goraždu su naišli samo na odbacivanje.... Nekoliko puta su imami saznali da su neki od malobrojnih lokalnih selefija pokušali ubijediti druge vjernike da promijene neke svoje prakse, i to su javno kritizirali” (intervju, 1. decembar 2017.).

Prakse i službenici IZ ostaju primarne ideološke mete selefijskih daija u BiH. To se naročito odnosi na ekstremnije daije koje su odbacile uključenje, ali i na selefije koji su potpisali Protokol s Islamskom zajednicom. Čini se da je ova druga grupa ostala usmjerena na cilj da zamijeni bosanski islam, ali novim sredstvima. Islamski učenjak koji je razgovarao s istraživačima objasnio je da su selefijski daije koji su prihvatili uključenje “vidjeli da ne mogu preuzeti Islamsku zajednicu vršenjem pritiska na nju izvana, pa su promijenili pristup, ali su i dalje posvećeni svojim ranijim cijevima. Oni sada šalju svoje sljedbenike ili čak vlastitu djecu u zvanične medrese i na Fakultet islamskih nauka kako bi ispunjavali uslove za rad u zvaničnim džamijama. Vidjet ćemo šta će se desiti kad prve generacije završe školovanje” (intervju, 15. novembar 2017.).

Selefije su uglavnom istraživačima iznijele skeptične ili negativne stavove o IZ – pa čak i oni koji su sada njeni navodni članovi. Jedan selefijski daija koji je pristao na uključenje kazao je kako smatra da tretman njegovog *paradžemata* od strane IZ predstavlja “odbacivanje” i opisao ga je kao “maćehinsko ponašanje” (intervju, 1. decembar 2017.; intervju, 26. decembar 2017.). Neke od ovih daija su također optužile IZ da želi imati monopol nad tumačenjem islama i izjavile da ih je zvanično odbacivanje selefizma od strane IZ prisililo na formiranje *paradžemata* (intervju, 14. januar 2018.). Ovakav cinizam je bio uobičajen i u potpunosti se ogledao u komentarima jednog daije, koji nije potpisao Protokol, koji je rekao: “Zašto današnje predavanje držim u sportskoj dvorani, a ne u džamiji? Predložio sam da me puste da govorim u džamiji, da snimaju predavanje, a ako kažem bilo šta što nije u skladu sa našom tradicijom, nikad više neću predavati. Ali nisu pristali na to. A tu je i ta priča sa *paradžematima*. Mislim, nisu zatvorili čak ni najradikalnije tekfirske džemate.... Bio je to blef Islamske zajednice. Tresla se gora, rodio se miš.” (intervju, 14. januar 2018.).

Iako se čini da su selefije iznijele negativan stav o IZ, među tradicionalnim bosanskim muslimanima i dalje postoji značajan nivo povjerenja u IZ. Kao mjerilo tog povjerenja, istraživači su analizirali nivo zekata (oblik obaveznog poreza za one koji ispunjavaju određene kriterije imućnosti) koji se prikupio u džamijama IZ od 2012. do 2016. godine. Podaci jasno pokazuju da se iznos prikupljen u tom periodu povećavao iz godine u godinu. Iako su učesnici fokus-grupa vrlo često isticali da je IZ i dalje previše povezana s politikom, ta povezanost se smanjila tokom proteklih godina i više se vezuje za administraciju prethodnog reisul-uleme Mustafe Cerića. Na kraju, ispitanici su i dalje smatrali da je IZ jedna od najvažnijih institucija za očuvanje identiteta Bošnjaka (1. decembar 2017.).

4.1.2 Društveno-politički faktori

Institucionalna anomija

Kako je navedeno u uvodu, BiH karakteriziraju slabe institucije i visok nivo korupcije (vidi Indeks percepcije korupcije Transparency Internationala za 2017.), kao i društvo duboko polarizirano duž etničkih linija. Ta društvena polarizacija, uz stvarne i percipirane nejednakosti i nesposobnost institucija da riješe ove probleme, dovela je do institucionalne anomije¹⁰ – koja se u ovom slučaju odnosi na sklonost institucija

⁹ Drugi faktor koji može biti značajan za otpornost zajednice u BPK na selefizam, ali koji ostaje neistražen, jeste uticaj duge historije sufijskog islama u regiji. To je istraživačima spomenuo jedan službenik Islamske zajednice, kao i profesor islamske kulture sa Sarajevskog univerziteta, tako da ovo pitanje zaslužuje dalja istraživanja.

¹⁰ Koncept institucionalne anomije je prvobitno osmišljen kako bi se objasnile visoke stope kriminala u Sjedinjenim Američkim Državama.

da reproduciraju postojeće nejednakosti umjesto da djeluju kao faktor društvene kohezije, što rezultira gubitkom povjerenja u institucije općenito, i u cijeli sistem kao takav.

Javno istraživanje koje se u BiH provodilo nekoliko godina zaredom, od 2013. do 2015. godine, pokazalo je da postoji kontinuirano nepovjerenje bh. građana u institucije. Političke stranke uživaju najmanji nivo povjerenja, a slijede ih vlade na svim nivoima (Rezultati istraživanja, analitika.ba decembar 2015.; pristupljeno 20. aprila 2018.). Ovaj nedostatak povjerenja u institucije blisko je povezan s općenito niskim nivoom povjerenja među ljudima u bh. društvu. Whitt (2010: 274), koji je provodio istraživanja u zajednicama koje su analizirane u okviru ovog istraživanja i svoje podatke kombinirao sa rezultatima Ankete svjetskih vrijednosti (*World Values Survey*) (Wave 3 1996-1998 i Wave 4 1999-2001), zapravo je utvrdio da BiH i susjedne zemlje imaju najniže rezultate u Evropi kada se radi o nivou povjerenja među ljudima. Ovo je važno zato što međuljudsko povjerenje gradi osnovu za političko povjerenje, i kada je ono na visokom nivou, potiče formiranje društvenih mreža ili udruženja koja dalje doprinose jačanju povjerenja u političke institucije i organe vlasti (vidi Putnam, 1995).

Učesnici fokus-grupa u okviru ovog istraživanja naveli su da skoro nikako ne učestvuju u dobrovoljnim aktivnostima, niti su aktivni članovi mreža ili udruženja. Samo četvoro ispitanika iz svih održanih fokus-grupa moglo je nabrojati dobrotvorne aktivnosti u kojima su učestvovali u protekle dvije godine, pored davanja malih novčanih donacija. To minimalno učešće u mrežama zajednice povezano je sa niskim nivoom društvenog povjerenja i građanske svijesti među ispitanicima, i sa nedostatkom povjerenja u institucije.

Općenito, istraživači su primijetili da su selefijski sljedbenici pokazali čak i niži nivo povjerenja u institucije od ostalih učesnika istraživanja. Ovi rezultati su isti kao i rezultati nedavnog istraživanja među selefijama u BiH (Puhalo, 2018), koje je također pokazalo da oni imaju veoma niske nivoe povjerenja u institucije, a naročito u političke stranke. Zanimljivo je da je u tom istraživanju Islamska zajednica uživala najviši nivo povjerenja među ispitanicima.¹¹ Ipak, to znači da ostali učesnici fokus-grupa u okviru ovog istraživanja samo *relativno* visoko cijene institucije, te da su iznijeli i značajne sumnje i kritike na njihov račun. Svi ispitanici – i u pogođenim i nepogođenim zajednicama – na kraju su pokazali veliko nepovjerenje u institucije i političare, koje je uglavnom zasnovano na njihovim ličnim iskustvima, ali i na njihovoj percepciji individualnih političara koji zauzimaju vodeće pozicije u određenim institucijama. Važno je naglasiti da ispitanici nisu samo pokazali nepovjerenje prema kapacitetima institucija da učinkovito djeluju, nego su izrazili sumnju i u opredijeljenost političara i zvaničnika da služe građanima BiH. Učesnici istraživanja su nezadovoljavajući učinak institucija i političara pripisali korupciji, navodeći da, umjesto da djeluju u interesu bh. društva, te institucije su “postale taoci korumpiranih političara i njihovih porodica i prijatelja”.

Ispitanici u ZDK i BPK su pokazali malo više nepovjerenja u entitetske i državne institucije nego u lokalne institucije, što bi moglo biti povezano s osjećajem koji je često prisutan u zajednicama izvan glavnog grada da ih “Sarajevo iskorištava”, i možda nije pokazatelj da lokalne institucije doista rade bolje. Nijedan učesnik istraživanja zapravo nije ocijenio usluge lokalnih institucija kao zadovoljavajuće, a mnogi od njih su naročito istakli nepostojanje pouzdane mreže društvene sigurnosti u BiH. Intervjui sa socijalnim radnicima i predstavnicima centara za socijalni rad potvrdili su da javne socijalne službe i institucije za socijalnu zaštitu nisu u stanju da odgovore na brojne potrebe najranjivijih grupa zbog nedostatka kapaciteta i finansijskih sredstava. Na primjer, u nekim općinama u ZDK uopće nema socijalnih radnika; a čitav sistem socijalne zaštite u ovom kantonu zapošljava samo 143 osobe. Jedan socijalni radnik je istraživačima rekao kako sistem sa trenutnim kapacitetima “ne može zadovoljiti ni minimalne zahtjeve koje smo zakonski dužni ponuditi našim korisnicima” (intervju, 15. januar 2018.).

Uslovi u službama socijalne zaštite su vrlo slični i u Kantonu Sarajevo, gdje Centar za socijalni rad opslužuje oko 40.000 korisnika, ali zapošljava tek nešto više od 50 socijalnih radnika. Osim toga,

¹¹ Srđan Puhalo, psiholog koji živi u Banjoj Luci, proveo je socio-psihološku studiju koja je obuhvatila 126 selefija iz različitih zajednica; u intervjuu sa istraživačima je potvrdio da su pripadnici nekih od najradikalnijih paradžemata odbili učešće. Utvrdio je da su 69,8% ispitanika članovi IZ, te da 65,9% imaju povjerenja u tu organizaciju; dok je 19,8% iskazalo nepovjerenje (2016:165).

socijalnim radnicima nedostaje obuka za rad na pitanjima povezanim s radikalizacijom. Bivši direktor Centra je objasnio: “Ne postoji standardiziran pristup u kantonima; nemamo edukaciju za uposlene, niti imamo kapacitete da se nosimo s pojavom radikalizacije. Trebamo posvetiti više pažnje toj grupi ljudi [nasilnih ekstremista i povratnika sa stranih ratišta]. Ne samo zbog njih, nego i zbog njihove djece” (intervju, 28. novembar 2017.).

Stručno osoblje službi za socijalnu pomoć kazalo je istraživačima kako je kombinacija nedovoljnih institucionalnih kapaciteta i manjkavih obuka o radu sa radikaliziranim osobama otežala razvoj uzajamnog povjerenja sa nekima od korisnika kojima je pomoć najpotrebnija. “Kako razviti i održati povjerenje; kako se pobrinuti da oni zatraže pomoć... prepušteni ste sami sebi i morate djelovati kako najbolje znate i umijete” (intervju, 10. februar 2018.). Ovi stručnjaci priznaju da je ključ u razvoju povjerenja zato što kada postoji nepovjerenje u institucije, zbog kojeg dolazi do gubitka legitimnosti, stvara se prostor za grupe koje djeluju protiv utvrđenih društvenih normi. Takve grupe, koje se često opisuju kao antidruštvene grupe, koriste slabosti prodruštenih institucija promoviranjem ideja kojima se podriva postojeći demokratski poredak i norme (vidi Bjerregaard i Cochran, 2008; Messner et al., 2008).

Nesigurnost

Slabljenje prodruštenih institucija uglavnom vodi osjećaju nesigurnosti koji često stvara tjeskobu i defetizam. Čak i u BPK koji je ostao izvan ovih uticaja, svi ispitanici u okviru istraživanja opisali su kako ih proganja stalni osjećaj nesigurnosti, za koji kažu da na njih lično utiče više od bilo koje druge prijetnje. Učesnici fokus-grupa u *pogođenim* zajednicama općenito su dijelili osjećaj prožimajuće nesigurnosti, koji kod svih ispitanika potiče od osjećaja da im je budućnost nesigurna, a kod onih mlađih koji nisu u braku, od nedostatka prilika ili pouzdane socijalne pomoći za izgradnju porodice. Ispitanici su naveli da sve veći broj Bosanaca jednostavno traži stabilnost negdje drugdje, objašnjavajući da: “Vidimo kako odlaze čak i ljudi koji su imali stabilne poslove i radili u javnom sektoru. Oni migriraju u evropske zemlje... Taj osjećaj nesigurnosti svakim danom je sve jači kada vidite nesposobnost države da pruži dugoročnu sigurnost; bar se možete pobrinuti da vam djeca budu sigurna u budućnosti, da imaju priliku za zaposlenje i pristojan životni standard.”

Ovakav defetizam već neko vrijeme karakterizira bosanski diskurs. Istraživanje o društvenom kapitalu u BiH koje je proveo UNDP 2009. godine pokazalo je npr. da je “samo relativno mali broj ispitanika spomenuo da ima pozitivna očekivanja u vezi sa budućnošću” (UNDP, 2009:11). Nedavna javna anketa (n=1513) iz marta i aprila 2018. godine i dalje pokazuje isti skepticizam, gdje je 86% ispitanika izjavilo da država ide u pogrešnom pravcu (IRI, 2018). U okviru ovog istraživanja, mlađi ispitanici su naročito snažno i jednoglasno izrazili ovaj osjećaj; što znači da nije bilo razlike u negativnoj percepciji budućnosti između selefijskih sljedbenika i drugih učesnika istraživanja iz iste starosne grupe. Ti mladi ispitanici su naveli kako “nisu u mogućnosti da planiraju budućnost”, da “u posljednje vrijeme, onaj ko ima posao lako ga može izgubiti”, te da “oni koji nemaju posao nisu sigurni da ga mogu pronaći u bliskoj budućnosti”.

Ovakva nesigurnost se u kontekstu nasilnog ekstremizma mora posmatrati kao faktor koji potencijalno može doprinijeti radikalizaciji prema nasilju, naročito putem uticaja ekstremističkih grupa. Nekoliko studija pokazuje da nesigurnost može kod pojedinaca izazvati želju za pripadnošću nekoj grupi, koja može smanjiti njihov osjećaj nesigurnosti tako što će im ponuditi “jasne granice, unutaraju homogenost, društvenu interakciju, jasnu unutaraju strukturu, zajedničke ciljeve i zajedničku sudbinu” (Hogg i Adelman, 2013). Kako ističu Hogg i saradnici, “nesigurnost može imati duboke društvene posljedice, jer promovira uticaj različitih demagoga koji obećavaju sigurnost, obeshrabruje otvorenost za različite stavove i povećava privlačnost rigidno simplističkih, crno/bijelih ideologija i sistema fundamentalističkih uvjerenja i praksi” (Hogg, Kruglanski i Van den Bos, 2013). To je u skladu s iskustvom jedne od intervjuiranih osoba u okviru ove studije, fakultetski obrazovanog bivšeg radikalnog selefije koji je ublažio svoja uvjerenja; on je istraživačima rekao kako ljudi, “naročito kada imaju problematičnu prošlost, vjeruju da je jedini put ka iskupljenju da slijede najstrožija pravila ili tumačenje tih pravila” (intervju, 12. april 2018.).

Nesigurnost može ljude učiniti posebno prijemčivim za glasnike koji nude razrješenje ili spas. Što se tiče radikaliziranih ispitanika u okviru ovog istraživanja, nekoliko njih je selefizmu očigledno privukla želja za vodstvom harizmatičnog vođe, a objasnili su da su u početku pratili selefijske daije i prisustvovali njihovim predavanjima zato što su oni nudili “savjete kako da uredite svoj život” (intervju, 21. decembar 2017.). U svom polaznom istraživanju o fenomenu stranih boraca u BiH, Azinović i Jusić (2016:73) su utvrdili da je ista ova potreba za uređenjem izvana motivirala mnoge bosanske selefije da se priključe ISIL-u, primjećujući da im “to usmjeravanje možda omogućava da se nose sa nesigurnostima svakodnevnog života, a da se ne moraju neprestano pitati da li su njihovi postupci ili želje dozvoljeni u očima Boga. Narativ ISIL-a i njegov zaključak da brutalna sila pravde ispravlja sve nepravde nanesene muslimanima navela je neke mlade Bosance da povjeruju kako im pripadnost ISIL-u garantira ispravnost i vječni život” (Azinović i Jusić, 2016:73).

Takve odluke i ponašanje mogu se objasniti kompenzatornom teorijom kontrole, prema kojoj ljudi “prihvataju ideologije koje naglašavaju ličnu, društvenu ili vjersku kontrolu kako bi ublažili tjeskobu koju osjećaju kad primijete nepredvidivost i nered u svojim životima” (Kay i Eibach, 2013). Studije su dokazale da ekstremističke grupe “pružaju jasno i nedvosmisleno mišljenje o sebi i svom mjestu u svijetu” (Hogg et al., 2013) i da na taj način mogu zamijeniti ranije društvene strukture i uticaje, uključujući uticaje prijatelja ili čak članova porodice. Te društvene promjene su se mogle jasno prepoznati u životima selefija iz pogođenih zajednica koji su učestvovali u fokus-grupama, a jedan od njih je istraživačima rekao: “Nikad nisam želio napustiti stare prijatelje i pokušao sam ih promijeniti... da i oni vide šta sam naučio [o ‘pravoj vjeri’], ali oni su napustili mene...”

Obrazovanje

Obrazovanje, i neformalno i formalno, igra centralnu ulogu u radikalizaciji kao faktor i otpornosti i ranjivosti. U Bosni i Hercegovini, obrazovanje su omogućavale humanitarne organizacije iz zemalja Zaljeva u okviru poslijeratne strategije za privlačenje Bosanaca radikalnijim vjerskim normama, ponekad nudeći finansijsku i materijalnu pomoć za stipendije pod uslovom da primatelji pohađaju mini medrese. Neke od ovih organizacija su čak uslovljavale svoju humanitarnu pomoć, naročito članovima porodica palih boraca, obaveznim upisom djece u islamske škole koje su izričito promovirale selefizam. Premda nisu zvanično odobrene, ove škole su prešutno ili čak otvoreno podržali mnogi lokalni lideri; a korištenjem obrazovanja na ovaj način te organizacije su odigrale ključnu ulogu u transformiranju načina razumijevanja islama među nekim bosanskim muslimanima (vidi Antunez Moreno, 2010).

“Kad je moj otac ubijen na liniji, jedna arapska humanitarna organizacija nam je ponudila pomoć i stipendiju za mene. Tražili su samo da idem u *mekteb* [islamska škola] svakog vikenda. Redovno sam išla i tamo smo učili o islamu i njegovom prakticiranju. Nisam znala za razlike između toga što smo tamo učili i bosanskog islama. Ali istovremeno sam išla i na folklor. Jednog vikenda sam morala putovati u inostranstvo sa svojom folklornom grupom, pa sam im to rekla u mektebu. Učitelj me pokušao uvjeriti da je vjerovanje u folklor grijeh, a naročito je grijeh za djevojčicu da putuje u inostranstvo bez pratnje mahrama. Tada sam prvi put čula tu riječ. Kad je vidio da ne odustajem od putovanja sa svojom folklornom grupom, nastavio me ubjeđivati, pa je čak posjetio moju majku da joj kaže kakav grijeh činim ako nastavim ići na folklor i ako odem u inostranstvo sa grupom. Da moja majka nije imala čvrst stav o tome da ja imam pravo da biram šta ću raditi – pa je čak odlučila da me prestane slati u *mekteb* – ko zna ko ili šta bih u međuvremenu postala” (intervju, 6. novembar 2017). (OKVIR)

Mnoge od tih istih humanitarnih organizacija finansirale su stipendije za odrasle mlade bosanske muslimane, šaljući nekoliko grupa studenata na islamske univerzitete na Srednjem istoku – uglavnom u Saudijsku Arabiju, ali i u Jordan – neslužbenim kanalima. Te stipendije su bile namijenjene za dvije

podršku (vidi Muminović, 2006). Nizak nivo obrazovanja može se u određenoj mjeri povezati upravo sa nasilnim ekstremizmom, kako navode Azinović i Jusić, koji su utvrdili “da je većina migranata koji su iz BiH otišli u Siriju i Irak završila samo osnovnu školu” (2016:44-45). S druge strane, u novijoj polaznoj studiji o selefijskoj zajednici u BiH općenito, 52% intervjuiranih selefija je imalo fakultetsku diplomu, a svi su završili srednju školu (Bećirević, 2016:101).

Kako je istaknuto u nekim intervjuima koji su urađeni za potrebe ove studije, upravo su sadržaj i priroda obrazovanja najvažniji kada se radi o pripremanju osobe da kritički pristupi idejama na koje naiđe. Nastavnik u srednjoj školi koji je razgovarao sa istraživačima objasnio je da je sistem obrazovanja u BiH “još uvijek zasnovan na restriktivnom pristupu, gdje se učenici ne potiču da preispituju ono čemu ih podučavaju. To počinje od osnovne škole, gdje učenicima ukradu kreativnost i slobodno razmišljanje, i nastavlja se do univerzitetskog nivoa. Na kraju dobijete osobu koja pristaje na sve” (intervju, 13. decembar 2017.). Ipak, kritičko razmišljanje nije jedini faktor koji ima uticaja kada se radi o grupnoj dinamici i pitanjima pripadnosti; jedna od intervjuiranih osoba je rekla istraživačima da je “čak i za najobrazovanije teško da kritički posmatraju ono što im se govori [u *paradžematima*], jer se plaše da će ih isključiti iz grupe. Isto tako, što više prate istog daiju, usvajaju netolerantan stav prema svakom drugom tumačenju” (intervju, 10. decembar 2017.).

Nezaposlenost

BiH ima najveću stopu nezaposlenosti među mladima u dobi od 15 do 24 godine (60,9%) u svijetu (Međunarodna organizacija rada ILO, 2016), a nezadovoljstvo mladih koji imaju ograničene ili nikakve mogućnosti za društveno i ekonomsko napredovanje čini ih prijemčivim za nove doktrine, naročito one koje nude apstraktna, utopijska rješenja za naizgled nerješive probleme. Ovaj nedostatak prilika bi se čak mogao smatrati nekom vrstom traume za mlade ljude u BiH koji ponekad beskrajno čekaju samo da bi živjeli “normalan” život. U nastojanju da to prevaziđu, oni mogu potražiti vodiča ili životnog savjetnika, a često su spremni prigriliti bilo kakav izlaz ispod tereta koji nose. Sveprisutnost selefijskih daija na internetu znači da će neke osobe koje traže vjeru lako doći do predavanja vodećih daija koja se postavljaju na internet stranicama i dijele širom platformi društvenih medija.

Zahvaljujući izlaganju videopredavanjima i drugim sadržajima na internetu, potencijalni preobraćenici ili novi sljedbenici često postaju lojalne pristalice određenih selefijskih ličnosti. Selefija koji je intervjuiran za potrebe ove studije objašnjava: “Kako sam počeo praktistirati vjeru, prvo sam otišao kod rođaka koji je posjedovao određeno vjersko znanje, ali on ubrzo više nije mogao odgovoriti na moja pitanja. Tako sam se sve više okretao YouTube-u prije odluke da se preselim u Sarajevo i potražim posao. Tu sam imao mogućnost da učim od različitih šejhova koje sam [već] pratio na YouTube-u” (intervju, 14. februar 2018.).

Društvena i ekonomska nejednakost koja vlada širom BiH naročito je prisutna u dvije pogođene zajednice obuhvaćene studijom. Zeničko-dobojski kanton ima jednu od najvećih stopa nezaposlenosti u Federaciji BiH, a prihod po glavi stanovnika je među najnižim. Također, ZDK i Kanton Sarajevo su drugi i treći po stopama nezaposlenosti među mladima u Federaciji (u dobi od 15 do 24 godine). Obrazac nezaposlenosti je primjetan i u presudama i sudskoj evidenciji o predmetima boraca na stranim ratištima koje su istraživači analizirali, a koji su otkrili da je većina povratnika sa stranih ratišta prije toga bila nezaposlena ili su radili povremene poslove, uglavnom na crno.

Nasuprot tome, BPK – nepogođena zajednica obuhvaćena studijom – imao je najnižu stopu nezaposlenosti među mladima (Federalni zavod za programiranje razvoja, 2016:44) u zemlji, a neki od tamošnjih ispitanika su imali prilično pozitivno mišljenje o ekonomiji. Jedan učesnik fokus-grupe u BPK rekao je istraživačima da se “Goražde od prije deset godina i Goražde danas ne mogu porediti u ekonomskom smislu. Danas, ako hoćete da radite u industriji, sigurno ćete naći posao. Plaće nisu dovoljno visoke, ali bar oni sa završenom srednjom školom imaju mogućnost zapošljavanja.”

Ipak, iako je nezaposlenost važan temeljni faktor koji osobu može učiniti podložnom radikalizaciji, on sam po sebi nije odlučujući. Ostali faktori, kao što su osjećaj viktimizacije, nepravde izazvane

različite grupe: za mlade koji su već prihvatili selefizam i željeli su služiti kao buduće selefijske daije u BiH; i za učenike srednjih škola koji su pokazali interes za religiju ali još nisu bili usvojili selefizam (intervju sa bivšim selefijom, 3. decembar 2017.; intervju sa bivšim pripadnikom jedinice El-Mudžahid, 17. februar 2018.). To je omogućilo nepoznatom broju bosanskih muslimana da steknu fakultetsko obrazovanje u Jordanu, Saudijskoj Arabiji i nekoliko drugih zaljevskih zemalja.

Zanimljivo je da je usprkos spomenutim nastojanjima u ovom istraživanju primijećen jasan obrazac među pripadnicima *paradžemata* u *pogođenim* zajednicama – naročito onima koji slijede ili se sumnja da slijede tekfirizam: većina je imala ograničeno ili nikakvo formalno vjersko obrazovanje, *pa čak ni selefijske daije koji petkom drže hutbe i klanjaju džumu*. Jedan selefijski daija koji redovno predvodi klanjanje džume u *paradžematima* u obje pogođene zajednice koje su obuhvaćene studijom rekao je istraživačima da se njegovo obrazovanje sastoji od pohađanja neformalne medrese i slušanja stotina predavanja “obrazovanih daija” (intervju, 17. januar 2018.). Mnogi sljedbenici selefizma naveli su da su stekli slično obrazovanje u procesu preobraćanja priznavši da su prije toga posvećivali malo pažnje religiji.

Intervjui sa nekoliko selefija iz pogođenih zajednica pokazali su da je većina tih preobraćenika¹² započela proces preobraćanja nakon srednje škole. Naveli su različite razloge za preobraćanje, pa se ne može utvrditi jasan profil osobe koja je tome najpodložnija, ali analiza ukazuje na određene trendove. Na primjer, često su opisivali svoj raniji život spominjući džahilijet (neznanje) i objašnjavali kako su se često ponašali “glupo”, učestvovali u sitnom kriminalu, koristili droge ili pretjerano konzumirali alkohol. Većina je prihvatila radikalne norme u prijelaznom periodu u životu, neposredno po završetku srednje škole, kada su bili bez posla i tražili “nešto novo” ili izlaz iz nezdravih krugova. Kada su to pronašli u vjeri, tražili su lako razumljive smjernice, jer je 80% intervjuiranih osoba posjedovalo samo najosnovnije ili pak nikakvo prethodno znanje o islamu. Isti trend je primijetio Srđan Puhalo među stranim terorističkim borcima u zeničkom zatvoru (2018:148), a svi oni su naveli da su se počeli zanimati za vjeru neposredno nakon srednje škole, dok je samo mali broj pohađao časove vjeronauke u djetinjstvu.

Zajednička karakteristika nenasilnih i nasilnih ekstremističkih grupa u *pogođenim* zajednicama obuhvaćenim studijom je nedvosmislena uloga vodstva i drugarstvo unutar grupne dinamike. Odluke vođa su nesporne, a sljedbenici ih neupitno slijede. A ti sljedbenici neprestano traže dalje smjernice u svakoj razumljivoj sferi svog života, od toga s kim će stupiti u brak, preko načina stupanja u vjerski dozvoljen spolni odnos, pa do pitanja da li je neki posao halal (dozvoljen prema islamskom pravu).¹³ *Raspon pitanja koja postavljaju selefijski sljedbenici – uključujući pitanje “Da li mi je dozvoljeno da radim u samoposluzi u kojoj prodaju alkohol?” i “Mogu li biti frizer jednom Jevreju?” – dokazuje da postoji veliki jaz između selefijskog konzervativizma i sekularnih liberalno-demokratskih vrijednosti i pokazuje spremnost selefija da dozvole vjerskim vođama da uređuju svaki mikrodetalj njihovog života.*

Neki od sagovornika u intervjuima su ovu sklonost selefija da od drugih traže recepte za način života povezali s nedostatkom kritičkog razmišljanja, koji je pripisan nedostatku obrazovanja. To je odraz rasprostranjenog stereotipa da su selefije slabo obrazovane; stereotipa za koji selefije koje su učestvovala u istraživanju tvrde da utiče na način postupanja prema njima u bh. društvu. Jedna selefijaska žena je objasnila: “Kad odem sa sinom kod ljekara ili pedijatra, često mi se obraćaju kao da sam neobrazovana, ili čak nepismena. Ponekad moram biti prilično gruba kako bi shvatili da nisam neobrazovana, nego samo pokrivena” (intervju, 12. oktobar 2017.).

Postoje proturječni podaci o povezanosti nivoa obrazovanja i podrške ili privrženosti selefizmu. Jedna od prvih javnih anketa (n=431) o ovom pitanju u BiH (tokom koje je korišten pojam vehabizam) provedena je 2006. godine među Bošnjacima, kada je utvrđeno da samo 12,9% podržava ovo konzervativnije tumačenje islama, ali i da je nivo obrazovanja ispitanika snažno povezan sa rezultatima, jer su visoko obrazovani ispitanici izrazili snažnije protivljenje vehabizmu, dok su slabije obrazovani izrazili veću

¹² Ovdje se koristi pojam preobraćenik, iako selefije radije sebe opisuju kao „povratnike“.

¹³ Istraživači su analizirali internet stranice i Facebook stranice nekih od najuticajnijih selefijaskih vođa u BiH i zapazili da su njihovi sljedbenici u velikoj mjeri fokusirani na dobijanje savjeta o adekvatnom načinu rješavanja i upravljanja skoro svakim scenarijem koji mogu zamisliti u svakodnevnom životu.

institucionalnom anomijom, osjećaj društvene otuđenosti, ispodprosječan nivo obrazovanja i ranija osuđivanost, kombinirani sa nezaposlenošću osobe, mogu stvoriti potencijalno toksičnu mješavinu koja je može učiniti ranjivom ne samo na radikalizaciju, nego i na nasilni ekstremizam. Kako je jedan ekspert rekao istraživačima: “Kada se počnete radikalizirati, nije to kao da se ujutro probudite i kažete sebi ‘želim počinuti teroristički napad, želim da ubijem nevine ljude i sebe.’ To nije to što ih pokreće. Pokreće ih neki lični bol ili nepravda...”

4.1.3 Paradžemati i izolirane selefijske zajednice

Do rane pojave kongregacija koje su kasnije postale poznate kao *paradžemati* došlo je na mjestima u kojima su se poslije rata naselili bivši pripadnici jedinice El-Mudžahid, a tamo su otvoreni i prvi uredi Aktivne islamske omladine (AIO).¹⁴ *Ta mjesta su bila naročito koncentrirana u ZDK; ipak, bivši pripadnici AIO su javno priznali da su formirali prvi paradžemat u Sarajevu, neposredno nakon rata. Skoro dvije decenije kasnije, kako je rastao broj terorističkih boraca iz BiH u Siriji i Iraku, ove neslužbene kongregacije su bile prisiljene da izađu iz sjene kako je postajalo jasno da je svaki od tih stranih terorističkih boraca bio povezan sa određenim selefijskim zajednicama i paradžematima.*

IZBiH nije odobrila selefijske paradžemate, a oni ipak obavljaju namaze, drže predavanja i nude vjersko obrazovanje. Svojim radom oni krše Zakon o slobodi vjere u BiH, koji ne dozvoljava nikome koga nije imenovala zvanična vjerska zajednica (u ovom slučaju IZ) da nudi vjersko obrazovanje. Selefijske zajednice povezane sa paradžematima su 2005. godine službeno registrirale novu NVO, “Unija džemata u Bosni i Hercegovini”, koja je mogla postati paralelna islamska zajednica u BiH. Međutim, kako tvrdi jedan selefijski daija, “oni koji su svojim novcem snažno podržali formiranje naših džemata nisu toliko podržavali ideju da se uspostavi paralelna islamska zajednica koja bi mogla poremetiti [zvaničnu] IZ” (intervju, 17. januar 2018.).

Neki paradžemati u pogođenim zajednicama s vremenom su mijenjali selefijske grupe kojima su služili, postajući tako ekstremniji, odnosno tekfirovci. Općenito, selefijski pokret se može podijeliti u tri široke kategorije: kvijetističku, aktivističku i džihadističku. U analiziranim zajednicama, neki *paradžemati* su u početku bili kvijetistički, ili preciznije kvijetističko-odbacivački, tražeći utočište “od nevjerničkog društva”. Potom su neki pojačali svoje neprihvatanje i potpuno se otuđili od društva, prihvatajući ideologiju tekfirizma i odbacujući demokratske vrijednosti. Objave pripadnika ovih *paradžemata* na Facebooku odraz su njihovog odbacivanja demokratije, koju nazivaju “demonkratija”, kao i ustavnog sistema koji nazivaju *taghut* (pripisivanje Allahovih prava drugome ili, laičkim riječima, idolopoklonstvo).

Formiranje Gornje Maoče, izolirane zajednice koja je okupila radikalne pojedince koji su željeli živjeti u mjestu koje su vidjeli kao krajnju manifestaciju svojih vjerskih ciljeva, bilo je odlučujući faktor u povezivanju svih paradžemata širom BiH. Vođe zajednice (koja se nalazi u Tuzlanskom kantonu) – prvo Jusuf Barčić, koji je poginuo u saobraćajnoj nesreći 2007. godine, a onda Nusret Imamović, koji je otišao za Siriju da bi se priključio al-Nusra Frontu 2014. godine – postali su ključne lokalne veze sa širim radikalnim mrežama. Imamovićeve bliski pomagači su formirali niz udaljenih zajednica, uključujući Ošve (u ZDK), iz kojih su otputovali mnogi strani teroristički borci. Ti isti regruteri su omogućili privlačenje stranih terorističkih boraca iz paradžemata u Sarajevu. Ličnosti poput Imamovića i Bilala Bosnića redovno su držale predavanja u paradžematima u ZDK i KS, kao i neka javna predavanja; a svi strani teroristički borci

¹⁴ Skoro sve organizacije povezane s finansiranjem selefijskih aktivnosti, uključujući Aktivnu islamsku omladinu (AIO) – koju su formirali bivši bosanski pripadnici jedinice El-Mudžahid – zatvorene su i/ili zabranjene 2002. godine. Istovremeno, država BiH je ukinula državljanstvo većini mudžahedina koji su tu ostali poslije rata. AIO je reagirala tako što je promijenila naziv i registrirala se kao „Kulturni centri za mlade“, sa misijom koja uključuje organiziranje edukativnih aktivnosti, uključujući kurseve stranih jezika, računara, mini medrese itd. Mladi, selefijski orijentirani diplomirani studenti koji su se vratili iz Saudijske Arabije predvodili su aktivnosti grupe i bili su spremni da pokrenu novi talas selefijskog preobratiteljskog rada u BiH. Policijskim akcijama i drugim mjerama su ograničavane aktivnosti „Kulturnih centara za mlade“, ali je jedan bivši obavještajni zvaničnik rekao istraživačima da su oni ponovo jednostavno „uzeli drugi oblik i nastavili postojati pod drugim nazivima“ (intervju, 8. januar 2018.).

iz BiH iz ova dva kantona imali su direktne ili indirektne veze sa Gornjom Maočom (intervju s ekspertom, 7. februar 2018.; intervju sa sigurnosnim zvaničnikom, 21. januar 2018.).

Važnost vođe koji formulira intelektualne i teološke poruke kojima se promiču i opravdavaju radikalne ideje ili akcije jasna je u *pogođenim* zajednicama obuhvaćenim studijom. Pored toga, harizmatičan vođa pomaže u privlačenju novih sljedbenika. Mala grupa selefija u BPK nema takvog vođu i stoga su male šanse da će dalje rasti (fokus-grupa, 29. oktobar 2017.); a relativno mala šira zajednica u Goraždu i BPK (koja broji tek oko 25.000 ljudi) možda predstavlja još jedan faktor otpornosti na dalju radikalizaciju. Aktivist iz jedne lokalne OCD u BPK objasnio je da tamošnji ljudi imaju osjećaj uzajamnosti i da stoga više paze da ne “pređu crvenu liniju” nego ljudi u većim zajednicama. To djelimično potvrđuju niske stope kriminala u BPK, što doprinosi kolektivnom osjećaju sigurnosti. Zapravo, kada su našim istraživačima opisivali svoju zajednicu, svi učesnici fokus-grupa su naveli da je zajednica sigurna i da je sve prosperitetnija.

U pogođenim zajednicama, intervjuirane osobe su spomenule uticaj dijaspore kao još jedan važan faktor radikalizacije, naročito u najviše izoliranim zajednicama i paradžematima. Kako tvrde eksperti i sigurnosni zvaničnici, dijaspora je omogućila formiranje Gornje Maoče, a nekoliko osoba iz Austrije koje su kasnije optužene za finansiranje terorizma redovno su pohađale paradžemate u Zenici (intervju, 10. januar 2018.). Učesnici fokus-grupe su naveli da su neki članovi bh. dijaspore prihvatili islam tek nakon emigriranja tokom ili nakon rata, ali pošto su ih podučavale radikalne daije na zapadu, oni smatraju da su prakse bosanskog islama pogrešne. Jedan ispitanik, bosanski musliman, istraživačima je rekao da kada ti ljudi iz dijaspore ljeti dođu u posjetu, “uvijek nas pokušavaju uvjeriti da pogrešno praktikiramo islam. Vrlo su tvrdoglavi u tom smislu” (23. mart 2018.). Čak je i selefija koji je intervjuiran za potrebe ovog istraživanja ustvrdio da je “dijaspora radikalnija od bilo koga od nas [u BiH]” (intervju, 11. novembar 2018.).

Ova studija ne uključuje temeljito istraživanje veza između selefijskog pokreta u BiH i bh. dijaspore i njenog uticaja na radikalizaciju. To bi zahtijevalo pristup sigurnosnim podacima i terenski rad u zajednicama izvan BiH; stoga su ove veze predmet nekog budućeg istraživanja. Međutim, s obzirom na to da su ispitanici u BiH okarakterizirali neke vodeće ličnosti iz dijaspore kao naročito ekstremne, čak i u kontekstu selefizma, predlaže se buduće istraživanje na ovu temu.

4.2 Programiranje u svrhu prevencije i borbe protiv nasilnog ekstremizma (P/CVE)

Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma usvojena je 2015. godine. Ovom strategijom su unaprijeđene ranije strategije o sigurnosti i terorizmu, jer je prepoznato pitanje radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam, ali je strategija i dalje bez “zuba”, zato što nisu provedeni njeni akcioni planovi, iako je provedba trebala početi 2016. godine. Aktivnosti koje se moraju provesti spadaju u sedam ključnih oblasti: zakonodavstvo, izgradnja institucionalnih kapaciteta, obrazovanje, prevencija, zaštita, istrage i odgovor na terorizam (Strategija za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015–2020; Akcioni plan za provedbu Strategije za prevenciju i borbu protiv terorizma). Ako ostavimo po strani nedostatak kapaciteta za provedbu Strategije i izradu učinkovitih akcionih planova, glavna prepreka provedbi je nepostojanje zvaničnih (tj. koje je odobrila država) definicija *radikalizacije* i *nasilnog ekstremizma*. To je istaknuto u nekoliko intervju sa ekspertima u okviru ove studije, u kojima su sagovornici priznali kako je teško utvrditi definicije ovih pojmova, navodeći, međutim, da su zvanične definicije važna pomoć u razvoju zajedničkog razumijevanja načina strukturiranja i provedbe P/CVE aktivnosti.¹⁵

Čini se da dosadašnje P/CVE aktivnosti nevladinih i vanjskih aktera nisu široko poznate, čak ni u zajednicama na koje su se odnosile. Na primjer, Međunarodna organizacija za migracije (IOM) je provela

¹⁵ Učesnici dvije fokus-grupe naglasili su da je manjak svijesti o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu povezan sa različitim razumijevanjem ovih pojava (1. decembar 2017.; 8. oktobar 2017.).

jedan projekat u 15 bh. zajednica kako bi izvršila procjenu pokretača i rasprostranjenosti radikalizacije, ali nijedna intervjuirana osoba u okviru ove studije nije znala za njega, pa istraživači nisu mogli procijeniti njegov učinak.¹⁶ U oktobru 2017. godine, IOM je pokrenuo projekat koji finansira Vlada SAD pod nazivom “Institucionalno jačanje: uspostavljanje formalnog referentnog mehanizma za prevenciju nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini” nakon pilot-projekta u šest zajednica, kako bi promovirao angažiranost i izgradio otpornost među mladima.

Ipak, postojeće inicijative poput ove uglavnom se pokreću izvana. Različite organizacije UN-a usmjerile su pažnju na žene i nasilni ekstremizam, kao i na izmjenu zakonodavstva kako bi mjere rehabilitacije povratnika sa stranih ratišta postale obavezne. Misija OSCE-a je integrirala CVE kao redovan segment svog postojećeg programiranja u oblastima sigurnosne saradnje, ljudskih prava, vladavine prava, demokratskog upravljanja, obrazovanja i rodnih pitanja (OSCE, 2018), kroz čitav spektar inicijativa kojima se potiče dijalog o nasilnom ekstremizmu, osnažuju mladi i nude obuke za edukatore i one koji rade na izradi politika. Intervjuirane osobe koje su učestvovala u obukama OSCE-a napomenule su kako podizanje svijesti predstavlja važan doprinos pozdravljajući takve mogućnosti umrežavanja sa stručnjacima iz drugih vladinih i nevladinih organizacija koji se također bave pitanjima nasilnog ekstremizma.

Islamska zajednica također prima podršku od OSCE-a, Evropske unije i Norveške vlade za nekoliko projekata. U saradnji s OSCE-om, IZ je organizirala obuke za više od 1.000 imama i razvila *online* modul o nasilnom ekstremizmu, zločinima iz mržnje i diskriminaciji. Uz podršku Delegacije EU u BiH, organizirane su dalje edukacije za roditelje i adolescente iz 23 zajednice, kao i radionica za imame posvećena obuci budućih edukatora. IZ je izradila i strateški dokument o integraciji grupa i pojedinaca koji djeluju izvan nadležnosti zvaničnih struktura IZ-a, koji je uključivao P/CVE mjere fokusirane na edukaciju imama i vjerskih učitelja, kako bi oni stekli znanje da se bave konceptima poput tekfira i doktrine haridžija.¹⁷ Pored toga, IZ je uspostavila mrežu mladih sa podružnicama u zajednicama širom BiH i imenovala koordinate za ženski aktivizam. Planira se i uvođenje multimedijalne platforme za borbu protiv ekstremističkih narativa u medijima, ali je još uvijek u fazi izrade.

U ovom sažetku aktivnosti može se primijetiti nepostojanje P/CVE programiranja u pravom lokalnom vlasništvu ili planova za konkretne PVE projekte u *pogođenim* zajednicama u okviru studije. Svi programi se trenutno iniciraju i usmjeravaju na državnom ili entitetskom nivou. A pošto je još uvijek teško ili nemoguće izmjeriti učinak takvih inicijativa, teško je procijeniti koliko su te aktivnosti bile prilagođene jedinstvenim potrebama predmetne zajednice.

Naime, u BPK gdje se radikalizacija ne smatra gorućim problemom, a selefije se drže po strani, učesnici fokus-grupa su istraživačima rekli da bi im bilo draže da se u njihovoj zajednici ne pokreću P/CVE aktivnosti. Izrazili su zabrinutost da bi zbog PVE aktivnosti njihova zajednica mogla postati meta pojedinaca koji žele ispolitizirati pitanje radikalizacije i svim muslimanima općenito prišiti etiketu “terorista”. Jedan ispitanik je izjavio da “Hrvatska pokušava izazvati probleme u BiH označavajući sve Bošnjake kao nasilne ekstremiste.”

4.3 PVE i izgradnja mira

Imajući u vidu skoriju ratnu historiju BiH, ključno pitanje je da li je moguće primijeniti iskustva iz procesa tranzicijske pravde na projekte vezane za radikalizaciju u nasilni ekstremizam. Prvo se mora utvrditi da li su projekti koji su se bavili pitanjima tranzicijske pravde nešto i postigli u protekle dvije decenije. Mnogi istraživači i praktičari su tvrdili da se mora bolje obuhvatiti dinamika između demokratizacije i izgradnje

¹⁶ Projekat je izvršio procjenu sljedećih gradova: Bileća, Brčko, Bugojno, Bužim, Čapljina, Cazin, Istočno Sarajevo, Foča, Jablanica, Novi Grad (Sarajevo), Prijedor, Tuzla, Zavidovići, Zenica i Zvornik.

¹⁷ Haridžije su bile prva utvrđena sekta u islamu. Njihov identitet se formirao kako su Muhamedovi sljedbenici nastojali odrediti mjeru u kojoj osoba može odstupati od idealnih normi ponašanja, a da se i dalje smatra muslimanom. Njihova doktrina podrazumijeva upotrebu nasilja i kažnjavanje onih koji ne slijede čisto tumačenje islama. Smatraju se pretečama savremenih militantnih pokreta (Sonn i Farrar, 2010).

mira koja se razvila u BiH po završetku rata; ali jasno je da je glavni problem bio u činjenici da su od tada i država i bh. društvo zaključani u zamrznutom konfliktu. Nikada nije uspostavljen politički ustroj od vrha ka dolje, što je, kako tvrdi Fischer (2011:406), neophodno da bi mogao započeti proces odozdo ka gore. Dakle, neposredno poslije rata, rad na izgradnji mira u BiH uglavnom se fokusirao na pomirenje i tehničke dimenzije izgradnje države, ali niko nije uviđao da je te ciljeve nemoguće postići ako ne postoji zajednička ideja o državi.

Umjesto da inspirira zdrav politički proces, ustavni ustroj države omogućio je političkim elitama da održavaju etničke podjele koje su tokom rata napravljene i potom potvrđene Dejtonskim mirovnim sporazumom. Ta negativna, etnički podijeljena politička atmosfera širi se na građanstvo već duže od dvadeset godina i neizbježno utiče na aktivnosti na izgradnji mira. Ove aktivnosti, koje su uglavnom finansirane donatorskim sredstvima, često su se organizirale bez političkog učešća ili uz formalnu političku saglasnost u slučaju kada su ih finansirale moćne međunarodne organizacije i akteri. Izostanak istinske podrške političkih elita za provedbu inicijativa za pomirenje ili različitih projekata na izgradnji mira otežalo je takvim projektima da postignu bilo kakav stvarni učinak.

U BiH postoje uobičajeni pokretači radikalizacije, bilo u kontekstu etničkog ili vjerskog ekstremizma; od rata je ova država zabilježila porast tzv. kumulativne radikalizacije, gdje jedna radikalizacija hrani drugu. Mnogi postojeći programi koji se bave pitanjima tranzicijske pravde i bore protiv negiranja genocida u određenim zajednicama mogu ponuditi platformu za programiranje u svrhu borbe protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma. To može biti i prilika za pokretanje inicijativa koje u BiH nedostaju od kraja rata. Jedno istraživanje je npr. pokazalo da su se samo 12 od 170 nevladinih organizacija i samo 4 od ukupno 23 javne zdravstvene ustanove bavile potrebom za liječenjem traume kao elementom tranzicijske pravde i izgradnje mira (Funk i Good, 10-11). Ipak, analiza pogođenih zajednica obuhvaćenih studijom, a naročito stranih terorističkih boraca koji su otputovali pokazuje da većinu slučajeva radikalizma i nasilnog ekstremizma pokreću stvarne ili pretpostavljene nepravde vezane za individualne ili grupne traume. Stoga, Borum (2011:34) tvrdi da je liječenje traume nužno da bi se spriječila radikalizacija.

Programi koji se fokusiraju na reformu obrazovanja u BiH također bi mogli odigrati ulogu u smanjenju radikalizacije kroz uvođenje tema koje pomažu u prevenciji i borbi protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma i obogaćivanje nastavnih planova i programa ciljevima učenja kojima se razvija kritičko razmišljanje. Mogao bi se primijeniti zajednički pristup izgradnji mira kako bi se unaprijedila borba protiv nasilnog ekstremizma na lokalnom nivou. Kako Holmes primjećuje, mnogi graditelji mira "fokusiraju se na lokalnu provedbu, radeći od postojećih mehanizama i posmatrajući sukob kroz antropološke leće" (2017). Iako ovaj pristup ponekad kritiziraju da je *previše* lokalan, a da bi se izbjeglo angažiranje u drugim sektorima kao što je sektor sigurnosti, možda bi bilo učinkovito da se proširi djelokrug PVE u BiH, koji je trenutno prilično usmjeren na sigurnost. Dok su projekte koji se bave tranzicijskom pravdom predvodile organizacije koje se bave ljudskim pravima, skoro sva istraživanja i aktivnosti koje uključuju analizu pokretača radikalizacije i nasilnog ekstremizma u BiH predvode organizacije fokusirane na pitanja sigurnosti. Razumljivo je što su se donatori fokusirali na organizacije specijalizirane za pitanja sigurnosti i oslanjaju se na njih u istraživanju ovih tema, ali se onda postavlja pitanje da li su ove pojave previše prožete pitanjima sigurnosti.

5 Finalna diskusija i preporuke

U ovom istraživanju je napravljena razlika između nekoliko faktora i aktera koji doprinose stepenu u kojem su određene zajednice u BiH pogođene radikalizacijom. Naročito je ratna historija od 1992. do 1995. godine odigrala odlučujuću ulogu u oblikovanju poslijeratnih procesa radikalizacije. To se ogleda i u načinu na koji su ratni akteri i aktivnosti posijale sjeme selefijskog pokreta u BiH, kao i načinu na koji su ratne mreže u određenim zajednicama povećale vjerovatnoću za ulaganja određenih stranih aktera u poslijeratnom periodu.

Dejtonski mirovni sporazum također je bio faktor u slabljenju otpornosti Bosanaca na radikalizaciju, jer je stvorio ustavnu realnost koja održava politički ekstremizam rata. Otpornost bh. društva se počela urušavati početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, jer je ekstremistički politički diskurs dominirao javnim prostorom u bivšoj Jugoslaviji. Potom su Bošnjaci bili izloženi najužasnijim oblicima ekstremizma tokom rata, pretrpjevši brutalna zvjerstva od ruke radikalnih etnonacionalista čiji je cilj stvaranja srpske države na mnogo načina podržao Dejtonski mirovni sporazum, koji je Srpsku Republiku BiH proglasio zvaničnim entitetom BiH (Republika Srpska). Neposredno nakon rata, to je onemogućilo društvu da razvije bilo kakvu otpornost na nove oblike radikalizacije, što je stvorilo plodno tlo za mnoge oblike ekstremizma, naročito u kombinaciji sa sumornim prilikama na strukturnom nivou – kao što su nastavak političke radikalizacije, institucionalna anomija i društveno-ekonomska nestabilnost. Iz navedenih razloga je bilo važno da ova analiza obuhvati ne samo period u kom je nastao fenomen stranih boraca, nego i period rata i neposredno nakon rata, da bi se utvrdilo šta je to što razdvaja pogođene i nepogođene zajednice obuhvaćene studijom.

Istraživači su utvrdili da sve ove zajednice imaju neke zajedničke karakteristike, uključujući nedostatak povjerenja u institucije i osjećaj nesigurnosti kada se radi o budućnosti. Do 2014. godine, zajedničke su im bile i veoma visoke stope nezaposlenosti; ali BPK je u međuvremenu zabilježio porast stranih ulaganja u specijalizirane industrije kao što je metaloprerađivačka, čime se smanjila ta stopa, posebno među mladima. Ipak, glavne razlike između pogođenih i nepogođenih zajednica vezuju se za rat. Za razliku od pogođenih zajednica, BPK nije imao priliv stranih mudžahedina tokom rata, te je stoga ostao izvan dosega ranih aktivnosti pozivanja u vjeru tokom rata.

Činjenica da ti akteri nisu stvorili uporište u BPK dok je rat bio u toku imala je domino efekat u poslijeratnom periodu, kada je ovaj kanton pošteđen tretmana koji su imale pogođene zajednice izložene uticaju humanitarnih organizacija koje su gorljivo promovirale selefizam u nastojanju da nastave vjersko obrazovanje bosanskih muslimana koje su započeli strani mudžahedini. Ove organizacije su koristile loše ekonomske uslove i vakuum u državi koji je naročito uticao na siročad i porodice palih boraca, ali BPK je skoro potpuno izostavljen iz ovih aktivnosti, iako je pretrpio slične gubitke tokom rata. Neki intervjuirani sagovornici iz BPK povezali su poslijeratno odsustvo organizacija finansiranih iz zaljevskih zemalja u tom kantonu sa istim razlogom zbog kojeg smatraju da mudžahedini nikada nisu tamo ni otišli, tj. radi se o maloj zajednici koja je u potpunosti okružena srpskom teritorijom. Ali neki su spomenuli i to da su lokalne vlasti izričito odbile prihvatiti stranu pomoć koja je dolazila uz određene uslove, naglašavajući tako ulogu koju lokalno vođstvo može odigrati kada se radi o otpornosti zajednice.

Čini se da je geografski položaj BPK jedan od razloga zbog kojih se u tom području do današnjeg dana nije proširio nasilni i nenasilni selefizam. Kako navode tamošnji ispitanici, selefijske daije nerado putuju kroz Republiku Srpsku i plaše se da bi njihova posjeta Goraždu privukla pažnju policije i obavještajnih službi. Jedan od tih daija je na fokus-grupi rekao istraživačima: “Dobio sam poziv da održim predavanje u Podrinju, ali sam odbio... Odvagao sam razloge za i protiv, jer nikad nisam bio u području sa srpskom većinom. Zato sam odlučio da ne idem.... Osjećao sam se nelagodno i razmišljao o mogućnosti da me zaustavi njihova policija i da moram odgovarati na pitanja o svojoj bradi” (fokus-grupa, 1. decembar 2017.).

Važno je napomenuti da i u pogodnim i u nepodgovnim zajednicama učesnici istraživanja uglavnom nisu bili svjesni problema radikalizacije i ekstremizma, niti su to navodili kao potencijalni rizik. Na pitanje o izazovima sa kojima se suočavaju njihove zajednice, ispitanici su općenito istaknuli korupciju, a naročito korumpirane političare, nepouzdana institucije i "odliv mozgova" uzrokovan iseljavanjem stanovništva. Neki su čak govorili i o mogućnosti novog rata, ali samo mali broj je spomenuo radikalizaciju. Naravno, sva ova pitanja su na neki način povezana, ali kreatori politika i istraživači trebaju shvatiti da strukturalna disfunkcija izaziva znatno veću zabrinutost većine građana BiH nego ekstremizam.

Preporuke

Na osnovu nalaza ovog istraživanja, preporučuju se sljedeće inicijative i aktivnosti:

1. *Uvođenje programa za razvoj otpornosti kod učenika srednjih škola i mladih odraslih osoba.* Jedan od načina da se doprinese razvoju otpornosti je kroz promoviranje angažmana učenika na nivou zajednice kao što je volontiranje i razvijanje njihove svijesti o vlastitom pozitivnom doprinosu društvu, te kroz poticanje učenika da kritički razmišljaju o tabu temama. Takvi programi bi se mogli uvesti kroz male izmjene postojećih nastavnih planova i programa u školama, a zahtijevali bi relativno malo dodatne edukacije nastavnog osoblja.
2. *Razvoj saradničke multimedijalne platforme za borbu protiv svih oblika radikalizacije i nasilnog ekstremizma.* Između ostalog, ova platforma bi mogla ponuditi virtualnu zajednicu eksperata različitih profesionalnih kvalifikacija (npr., socijalni radnici, psiholozi, kriminalisti, stručnjaci za sigurnost, medijski profesionalci itd.) koji rade na pitanjima vezanim za P/CVE.
3. *Razvoj programa za podizanje svijesti o radikalizaciji/nasilnom ekstremizmu koji su prijemčivi i prilagođeni potrebama određenih zajednica.*
4. *(Ponovno) uvođenje programa za policijski rad u zajednici.* Kao prvi korak, to bi podrazumijevalo obuku policijskih službenika o rješavanju problema u zajednici. Time bi se pomoglo u izgradnji povjerenja građana u policiju.
5. *Zapošljavanje dodatnih psihologa i socijalnih radnika kako bi se osnažila mreža socijalne sigurnosti.*
6. *Dalje istraživanje o kumulativnoj radikalizaciji u BiH,* koje je potrebno kako bi se razjasnilo da li se i u kojoj mjeri svaki oblik ekstremizma (politički, etnički, vjerski itd.) hrani drugim oblicima i suprotstavlja državi.

6 Reference

- Al Misri, I.** (1996). "Foreword", in N. El-Muhajji (ed.). *Plan rusenja Islama i unistenja Muslimana u najnovije doba*. Zenica: Organizacija aktivne islamske omladine Bosne i Hercegovine,.
- Antunez Moreno, J. (2010). *Foreign Influences in Islam in Bosnia and Herzegovina since 1995*. Sarajevo: Center for Advanced Studies.
- Azinović, V.** (2017). *Between salvation and terror*. Sarajevo: Faculty of Political Sciences and Atlantic Initiative.
- Azinović, V., & Bećirević, E.** (2018). *A Waiting Game*. Sarajevo: RCC.
- Azinović, V., & Jusić, M.** (2015). *The Lure of the Syrian War*. Sarajevo: Atlantska Inicijativa/Atlantic Initiative.
- Azinović, V., & Jusić, M.** (2016). *The New Lure of the Syrian War*. Sarajevo: Atlantska Inicijativa.
- Becirevic, E.** (2016). *Salafism vs. moderate islam : a rhetorical fight for the 'Hearts of Mind' of Bosnian Muslims*. Sarajevo: Atlantska Inicijativa/Atlantic Initiative.
- Bjerregaard, B., & Cochran, J.** (2008). A Cross-National Test of Institutional Anomie Theory: Do the Strength of Other Social Institutions Mediate or Moderate the Effects of the Economy on the Rate of Crime?. *Western Criminology Review*, 9(1), 31-48.
- Borum, R.** (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal Of Strategic Security*, 4(4), 7-36. doi: 10.5038/1944-0472.4.4.1
- Borum, R.** (2011). Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research. *Journal Of Strategic Security*, 4(4), 37-62. doi: 10.5038/1944-0472.4.4.2
- Bosnia and Herzegovina Council of Ministers** (2015). *Strategy of Bosnia and Herzegovina for preventing and combating terrorism (2015-2020)*. Sarajevo. Retrieved from http://msb.gov.ba/PDF/STRATEGIJA_ZA_BORBU_PROTIV_TERORIZMA_ENG.pdf
- Bosna i Hercegovina Vijeće Ministara** (2015). *Akcioni plan za provođenje strategije Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma (2015. - 2020.)* Sarajevo. Retrieved from: <https://www.parlament.ba/act/ActDetails?actId=854>
- Busher, J., & Macklin, G.** (2014). Interpreting "Cumulative Extremism": Six Proposals for Enhancing Conceptual Clarity. *Terrorism And Political Violence*, 27(5), 884-905. doi: 10.1080/09546553.2013.870556
- Byrne, B.** (2004). "Qualitative interviewing," in Clive Seale (ed.). *Researching Society and Culture*. London: SAGE Publications.
- Federalni zavod za programiranje razvoja** (2016). *Izveštaj o razvoju Federacije Bosne i Hercegovine 2016*.
- Funk, J., & Good, N.** (2017). *Neizliječena trauma : rad na ozdravljenju i izgradnji mira u BiH*. Sarajevo: TPO Fondacija.
- Håkansson, P., & Sjöholm, F.** (2007). Who Do You Trust? Ethnicity and Trust in Bosnia and Herzegovina. *Europe-Asia Studies*, 59(6), 961-976. doi: 10.1080/09668130701489162
- Hećimović, E.** (2009). *Garibi*. Beograd: Dan graf.
- Hogg, M., & Adelman, J.** (2013). Uncertainty-Identity Theory: Extreme Groups, Radical Behavior, and Authoritarian Leadership. *Journal Of Social Issues*, 69(3), 436-454. doi: 10.1111/josi.12023
- Hogg, M., Kruglanski, A., & van den Bos, K.** (2013). Uncertainty and the Roots of Extremism. *Journal Of Social Issues*, 69(3), 407-418. doi: 10.1111/josi.12021

- International Labour Office** (2016). *World Employment and Social Outlook: Trends 2016*. Geneva: ILO.
- Karčić, H.** (2010). Globalisation and Islam in Bosnia: Foreign Influences and their Effects. *Totalitarian Movements And Political Religions*, 11(2), 151-166. doi: 10.1080/14690764.2010.511467
- Karčić, H.** (2010). Islamic Revival in Post-Socialist Bosnia and Herzegovina: International Actors and Activities. *Journal Of Muslim Minority Affairs*, 30(4), 519-534. doi: 10.1080/13602004.2010.533450
- Kay, A., & Eibach, R.** (2013). Compensatory Control and Its Implications for Ideological Extremism. *Journal Of Social Issues*, 69(3), 564-585. doi: 10.1111/josi.12029
- Maikovich, A.** (2005). A New Understanding of Terrorism Using Cognitive Dissonance Principles. *Journal For The Theory Of Social Behaviour*, 35(4), 373-397. doi: 10.1111/j.1468-5914.2005.00282.x
- Messner, S., Thome, H., & Rosenfeld, R.** (2008). Institutions, Anomie, and Violent Crime: Clarifying and Elaborating Institutional-Anomie Theory. Retrieved from <http://doi.org/10.4119/UNIBI/ijcv.35>
- Mironova, V., & Whitt, S.** (2016). The evolution of prosociality and parochialism after violence. *Journal Of Peace Research*, 53(5), 648-664. doi: 10.1177/0022343316648204
- Muminovic, D.** (2018). Vehabije skrivena prijateljica u BiH. Retrieved from <https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Vehabije-skrivena-prijateljica-u-BiH/2721>
- Puhalo, S.** (2016). Selefije u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Pro Educa.
- Puhalo, S.** (2018). Selefije u Bosni i Hercegovini 2. Banja Luka: Pro Educa.
- Putnam, R.** (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal Of Democracy*, 6(1), 65-78. doi: 10.1353/jod.1995.0002
- Roy, O.** (2017). *Džihad i smrt (Le djihad et la mort)*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Transparency International Corruption Perception Index** (2017). Corruption Perceptions Index, 21. February 2018. Retrieved from https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017
- Sonn, T. and Farrar A.** (2010). Kharijites. *Oxford Bibliographies Online Research Guide*, doi: 10.1093/OBO/9780195390155-0047
- Whitt, S.** (2010). Institutions and Ethnic Trust: Evidence from Bosnia. *Europe-Asia Studies*, 62(2), 271-292. doi: 10.1080/09668130903506839
- Wooffitt, R.** (1993). "Analysing Accounts," in N. Gilbert (ed.). *Researching Social Life*. London: SAGE, 287-305.

7 Glosar

Bid'ah: Novotarija (novoizmišljeno, bez presedana) ili novina u vjerskim stvarima; heretička vjerska praksa ili hereza.

Borba protiv terorizma: Sve mjere koje su poduzete u cilju prevencije i borbe protiv terorizma prije, tokom i nakon izvršenja neprijateljskog čina.

Borba protiv radikalizacije:

1. Prema Ujedinjenim nacijama, “odvratanje nezadovoljnih pojedinaca od prelaska linije i priključivanja teroristima.”
2. Paket socijalnih, političkih, pravnih, obrazovnih i ekonomskih programa koji su posebno osmišljeni za odvratanje nezadovoljnih (i potencijalno već radikaliziranih) pojedinaca od pribjegavanja terorizmu.
3. Tema politika, a ne jedna politika, koja se prenosi kroz višestruke kanale, sa potencijalno neograničenim rasponom relevantnih aktivnosti koje obično uključuju slanje poruka, angažman i ostvarivanje kontakata, edukaciju i obuku, te izgradnju kapaciteta.

Daija: Misionar ili propovjednik, onaj koji čini dawu (iako to nije isključivo selefijski pojam, u ovom istraživanju se koristi samo u vezi sa selefijskim daijama).

Dawa: Čin pozivanja ljudi u islam, preobratiteljski, misionarski rad.

Deradikalizacija: Proces koji se često realizira kroz sistem programa i mjera koje ciljaju na radikalizirane osobe, a svrha im je da ublaže ekstremnost njihovih stavova i reintegriraju ih u društvo.

Džahilijet: Ideja o predislamskom periodu u Arabiji; često se prevodi kao “doba neznanja.”

Džemat: Arapska riječ za “okupljanje”, označava kongregaciju ili mjesto okupljanja muslimana.

Džihad: Vjerska dužnost muslimana koja podrazumijeva “borbu na božjem putu”; često se u upotrebi neispravno ograničava tako da se odnosi samo na “sveti rat” protiv nevjernika.

Faktori otpornosti: Ideje, institucije, pitanja, trendovi ili vrijednosti koje omogućavaju pojedincima i zajednicama da se odupru ili spriječe nasilje.

Fikh: Islamska pravna nauka koju primjenjuju vjerski pravnici (*ulema*) na društvena i moralna pitanja, na osnovu njihovog naučnog razumijevanja složenih islamskih izvora.

Hanefijska škola: Jedna od četiri sunitske škole islamskog zakona (*mezheb*), koju je osnovao Abu Hanifa (ostale tri su hanbelijska, malikijska i šafijska).

Hidžab: Marama koja pokriva glavu, vrat i grudi, ali ne i lice.

Isključenje: Proces kroz koji osoba odustaje od aktivnog učešća u radikalnoj grupi ili pokretu; to nužno ne podrazumijeva promjenu političkih ili ideoloških stavova.

Islamska zajednica Bosne i Hercegovine: Jedina i jedinstvena zajednica muslimana u BiH i Bošnjaka izvan domovine, kao i drugih muslimana koji je prihvataju kao svoju.

Kohezija zajednice: Mjera u kojoj se ljudi povezuju oko zajedničkih interesa i ciljeva i razvijaju uzajamno razumijevanje i osjećaj kolektivnog identiteta i pripadnosti, što dovodi do uzajamnog povjerenja.

Mezheb: Doktrina ili škola mišljenja unutar islamskog fikha; tradicionalni bosanski islam je zasnovan na hanefijskom mezhebu.

Medresa: Arapska riječ za “školu”; islamska vjerska škola.

Mekteb: Arapska riječ za “školu;” muslimanska osnovna škola.

Migrant/i: Osoba ili grupa koja putuje s namjerom da se naseli na drugom mjestu; u ovom slučaju, osobe koje su otputovale za Siriju ili Irak, ali nisu učestvovali u borbama.

Namaz: Obavezna molitva u islamu.

Nasilni ekstremizam: Spremnost na upotrebu nasilja ili pružanje podrške upotrebi nasilja zarad određenih političkih, društvenih, ekonomskih ili ideoloških uvjerenja. (Kao i kod pojma “terorizam”, ne postoji međunarodni konsenzus oko definicije nasilnog ekstremizma, a ovi pojmovi se često koriste naizmjenično.)

Nepogođena zajednica: Zajednica koja nije doživjela radikalizaciju ili pojavu stranih terorističkih boraca (vidi *Pogođena zajednica*).

Nikab: Veo za lice koji pokriva usta i nos, ostavljajući samo oči nepokrivenima.

Otpornost zajednice: Sposobnost zajednice da se odupre, odgovori i oporavi se od širokog niza štetnih i nepovoljnih događaja.

Paradžemat: Kongregacija ili mjesto okupljanja muslimana koje nije zvanično odobrila Islamska zajednica BiH.

Pogođena zajednica: Zajednica koja je poremećena ljudskim, materijalnim, ekonomskim ili okolišnim gubicima; u ovom slučaju, zajednica na koju je uticala radikalizacija (mjereno na osnovu broja odlazaka stranih terorističkih boraca).

Prevenција nasilnog ekstremizma (PVE) / Borba protiv nasilnog ekstremizma (CVE): Korištenje neprisilnih sredstava za uklanjanje pokretača i/ili temeljnih uzroka nasilnog ekstremizma.

Radikalizacija: Proces usvajanja ekstremnih stavova i uvjerenja, koji često karakterizira odbacivanje svih alternativa i spremnost da se vlastiti principi nameću ostatku društva, a ponekad dovodi i do nasilja ili čak terorizma.

Ranjivost zajednice: Nesposobnost predviđanja, izlaženja na kraj, odupiranja i oporavka od nepovoljnih događaja ili uticaja.

Selefizam: Pokret koji promovira oblik islama čiji je smisao da oponaša prakse salafa – pojam koji na arapskom jeziku označava “pretke” i odnosi se na prve tri generacije muslimana – i odbacuje kasnije novotarije u vjeri (*bid’ah*); selefizam naglašava *sunnat*, a umanjuje vrijednost *fikha*.

Selefijski džihadizam: Vjersko-politička ideologija koja zagovara nasilni džihad.

Strani teroristički borci (FTF): Prema Ujedinjenim nacijama: “Osobe koje otputuju u državu koja nije njihova država prebivališta ili državljanstva radi činjenja, planiranja, pripreme ili učešća u terorističkim djelima, ili držanja ili pohađanja terorističke obuke, između ostalog u vezi s oružanim sukobom.”

Širk: Grijeh mnogoboštva; pripisivanje božanskih osobina drugima osim Boga.

Sunnet: Arapska riječ za “uobičajenu praksu”; primjerna djela i učenja poslanika Muhameda.

Tekfir: Čin ekskomuniciranja ili proglašavanja nekog muslimana otpadnikom (grijeh koji se kažnjava smrću); među sunitima, sljedbenici koji razlikuju “istinske vjernike” i nevjernike, bez bilo kakvih nijansi, nazivaju se tekfirovcima.

Taklid: Bezuvjetno slijeđenje učenja mezheba i drugih vjerskih autoriteta.

Teskija: Pisana preporuka koju su izdale imenovane selefijske vođe osobama koje odlaze sa željom da se bore u Siriji i Iraku (po dolasku u Siriju, strani teroristički borci su je morali predložiti kao dokaz da im se može vjerovati kao iskrenim borcima, i da nisu špijuni).

Ummet: Globalna muslimanska zajednica.

Vehabizam: Konzervativni ogranak sunitskog islama, nazvan po učenjaku iz 18. stoljeća, Muhammadu ibn Abd al-Wahhabu koji se zalagao za vraćanje najranijih islamskih vjerovanja i praksi; al Wahhabovo savezništvo sa Kućom Sauda osiguralo je širenje i konsolidaciju njegovih učenja i učinilo vehabizam službenom doktrinom Saudijske Arabije.

Zajednica: Žene, muškarci, društvene grupe i institucije bazirane na istom geografskom području i/ili na zajedničkim interesima.